

Demokratický střed

Nezávislý čtvrtletník o střední Evropě

3. číslo | ročník VII. | říjen 2018 | cena 25 Kč

Spravedlnost ve střední Evropě

Klid na práci v Česku

Zraněný Zhořelec

■ Úvodník	
Bratři v dotačním triku (<i>Tomáš Fošum</i>)	3
■ Česko	
Návrat klidu na práci (<i>Antonín Berdych</i>)	4
Nepískalo se jen na Babiše (<i>Jan Fábry</i>)	5
Pirátská kopie polistopadového režimu (<i>Tomáš Fošum</i>)	6
■ Téma: Justice	
Spravedlnost pro „naše lidi“ (<i>Marián Balázs</i>)	8
Soudnictví jako slabý článek ukrajinských reforem (<i>Michal Lebduška</i>)	10
Kreativní legislativa ve jménu Práva a spravedlnosti (<i>Wojciech Hofmański</i>)	11
■ Rozhovor	
Bez Maďarska by nebylo Polsko. Brusel měl zasáhnout dříve (<i>Tomáš Fošum</i>)	13
■ Střední Evropa	
Sirotní Evropy. Proč se Česko nechová v EU chytře (<i>Petr Zenkner</i>)	16
Politika potěšení versus Dobrá změna (<i>Jan Škvřelák</i>)	17
Rok s Visegrádem: lekce z demokracie (<i>Tomáš Dvořák</i>)	18
Státy v nesnázích aneb když se děti nerodí (<i>Jan Holovský</i>)	20
Polsko a Turecko: přátelství přes barikády (<i>Łukasz Kołtuniak</i>)	22
■ Historie	
Růže pro odvážnou redaktorku (<i>Táňa Matelová</i>)	23
■ Zraněná města	
Zhořelec: vzpomínka na jedno město (<i>Martin Veselka</i>)	24

Demokratický střed

3/2018, vydáno v říjnu 2018, ročník VII.

adresa: Demokratický střed, Jirečkova 1012/9, 170 00 Praha 7,

e-mail: redakce@demokratickystred.cz, web: www.demokratickystred.cz

šéfredaktor: Tomáš Fošum

zástupce šéfredaktora: Petr Zenkner

redakční rada: Tomáš Chlum, Marie Bydžovská, Marie Jüptner Medková, Ladislav Havelka

Jan Jüptner, Kateřina Hamplová, Pavel Cechl, Tomáš Orlík, Jan Holovský, Anna Plasová

grafická úprava: Jiří Kaufner, fotomontáž na úvodní straně: Alesh, logo: LUSEL

vydavatel: Demokratický střed, z. s.

č. účtu: 2400332468/2010

registrační číslo MK ČR E 20906, ISSN 1805-6202, vychází 4 x ročně

Polsko a Maďarsko čelí v Evropské unii kvůli porušování zásad právního státu kritice. Oprávněně. Například zkracování funkčního období soudcům je jasně za čarou, která odděluje liberální demokracii od autoritářství. Každopádně by ale zrovna Češi neměli na Maďary a Poláky koukat skrze prsty. To, že u nás zatím politická moc nezaútočila třeba na Ústavní soud, neznamená, že je ve vlastech českých všechno v pořádku. Snahy podřít si justici nebo policii jsme tu pozorovali už v nedávné minulosti. Vzpomeňme si, jak prezident Václav Klaus odmítl v roce 2005 kvůli nízkému věku jmenovat soudci některé justiční čekatelé, byť podle platného zákona splňovali všechny podmínky. Připomeňme, jak se o rok později snažil odvolat předsedkyni Nejvyššího soudu Ivu Brožovou. V éře opoziční smlouvy se zase pod tlakem ocitaly bezpečnostní složky, když za podivných okolností přišel o místo ředitel protikorupční policie Evžen Šírek.

Tyto temné kapitoly polistopadové politiky ovšem blednou ve srovnání s tím, co se u nás děje nyní. V čele exekutivy stojí trestně stíhaný premiér Andrej Babiš, jemuž za dotační podvod v kauze Čapí hnízdo hrozí vězení. A nejen jemu, ale i jeho manželce a dětem. Mezitím dochází ke znepokojivým změnám u policie, když mimo jiné skončil šéf její pražské sekce, která má případ na starosti. Na jaře premiér Babiš dotlačil k odstoupení ředitele Generální inspekce bezpečnostních zdrojů (GIBS) Igora Murína. Na post ministryně spravedlnosti dosadil Taťanu Malou, která kvůli odhalenému plagiátorství vydržela v úřadě pouze třináct dní. Již před svým nástupem do funkce se ale „proslavila“ výrokem, že posouzení Babišova případu justicí by mohlo počkat do doby, než dotčený odejde z politiky.

Po její demisi si premiér nahlas pohrával s myšlenkou, že by do nalezení vhodného adepta řídil ministerstvo sám. Když se zvedla vlna zděšení, vyslal do jeho čela Jana Kněžínska s tím, že nechtěl poslouchat „blbé kecy opozi-

ce“. Babiš tomu ještě nasadil korunu, když při Kněžínskově jmenování ministrem zpochybnil jeho mandát. Mluvil totiž o „pověření“ řízením resortu, což česká ústava nezná, a o hledání nového ministra. Kněžínek se tak od začátku ocitl ve slabém postavení a ví, že může být kdykoliv nahrazen. V normální politické straně musí předseda vyvažovat zájmy různých skupin. Není absolutním monarchou. Když je zároveň premiérem, nemůže se svévolně zbavit ministra ze své strany. To ale neplatí v „hnutí“ ANO, kde rozhoduje Andrej Babiš jako generální ředitel a vlastník v jedné osobě.

V případě Čapího hnízda sice Sněmovna Babiše hned dvakrát zbavila poslanecké imunity, ale od té doby se v dobře zdokumentovaném případě navenek nic neděje. Českou justici čeká velká zkouška. Vláda může kdykoliv odvolat šéfa státního zastupitelství, které má rozhodnout o tom, zda Babiše pošle před soud. Jistou naději vzbuzuje skutečnost, že v kauze jde o zneužití evropských peněz. Pokud by se ji český premiér pokusil řešit nějakým mocenským kro-

kem, mohlo by to v EU vyvolat úplně stejné reakce jako zásahy proti justici v Maďarsku a Polsku. Navíc se Babiš na evropském fóru také dostává do problému jako jeden z největších příjemců unijních dotací. Bude muset zřejmě dokazovat, že na jejich rozdělování nemá žádný vliv a že svůj Agrofert opravdu neovládá. Není proto divu, že se v poslední době tak hlasitě zastává maďarského premiéra Viktora Orbána, který se v září rozčiloval v Evropském parlamentu kvůli výtkám na svou adresu. Oba politiky spojují nejen autoritářské tendence a laciné zneužívání migrační krize, ale i záliba v inkasování unijních dotací. Jediný rozdíl mezi nimi je, že Orbán nemá vlastní firmu a peníze z EU směřují k jeho blízkým. To Babiš si je přihrává otevřeně.

Tomáš Fošum

Demokratický střed

Nezávislý čtvrtletník o střední Evropě

Nejsme financováni z grantů, každý předplatitel je pro nás důležitý

- ☛ Roční předplatné (4 čísla) i s poštovným za 180 Kč
- ☛ Objednávejte na e-mailu: redakce@demokratickystred.cz
- ☛ Číslo účtu: **2400332468/2010**

Návrat klidu na práci

Než v červenci vznikla vláda s důvěrou, uplynulo od loňských říjnových voleb 264 dnů. Zhruba osm měsíců se tak zcela promarnilo sérií taktických tahů, vyčkáváním a nejistotou. Veřejnost byla nekonečnými debatami unavena, zatímco první kabinet Andreje Babiše vládl bez důvěry a učinil řadu personálních změn. Co můžeme čekat od jeho druhé vlády, tentokrát posvěcené většinou poslanců?

Předně je třeba zdůraznit, že se část veřejnosti nenechala vtáhnout do obecné letargie a aktivně proti vzniku vlády opřené o komunistickou stranu protestovala. Tak sil-

A co ten třetí vzadu?

Foto: Vlada.cz

ný občanský odpor (pomineme-li odboráři organizované demonstrace proti Nečasovu kabinetu) zatím žádná česká vláda nevyvolala. Ačkoliv si to zatím nevybírám daň na preferencích hnutí ANO, do budoucna to pro Andreje Babiše znamená problém. Setkává-li se doslova na každém kroku s pískotem, kazí to jeho pečlivě budovanou všelidovou image. A navíc se takto organizovaný odpor může stát do budoucna základnou pro daleko masovější akce.

Babišova odpověď na zmíněné protesty je – pro něj typicky – schizofrenní: dobře nastavená PR mašinerie vytváří obraz politika, jenž je nad věcí a dokáže přesvědčit každého. Naopak reakce na živo, které jsou autentické, ukazují míru tlaku, jemuž je premiér vystaven. Jeho nedávný výrok, že jsou demonstranti proti němu placeni, mu rozhodně nepomůže – spíše dodá dalším premiérovým odpůrcům energii a chuť protestovat.

Lze očekávat, že se s postupujícím časem budou hromadit důvody, pro něž se lidé proti Babišovi bouří a které je

donutí vykročit z komfortní zóny internetu do ulic a na náměstí. V následujících letech nás navíc každoročně čekají alespoň jedny volby, což bude šéfa ANO svádět k prohlubování populismu, který zvedne ze židle nemalou část společnosti. Dramatickým politickým situacím se tak jistě nevyhneme.

Vládní politika bez ambicí

Protesty (zatím) malého počtu lidí ale vládu bezprostředně neohrožují. Dá se počítat s tím, že menšinový kabinet ANO a ČSSD vydrží. Vyhledky na jeho fungování

jsou však poměrně neradostné. Hnutí ANO se po personální stránce zcela vyčerpalo, pro což existuje celá řada důkazů. Část jeho výrazných představitelů z minulého volebního období byla odstavena. Na jejich místa přišli spíše technokrate bez schopnosti přesvědčit voliče. Navíc některé vysloveně neúspěšné politiky v čele s ministrem dopravy Danem Ťokem si premiér v týmu ponechal. Představa, že kabinet v tomto složení bude schopen prosadit ambiciózní vize slibované před volbami, se zdá být iluzorní.

Ve vládní bilanci nesmí chybět ČSSD, která se po rozsáhlé diskusi vydala cestou koaliční spolupráce s hnutím ANO. I u sociální demokracie je zřejmé, jak si podíl na výkonné moci představuje. Velmi úspěšně se transformovala do klasicky li-

dovecké pozice „menšího partnera“, přičemž na oficiální vládní politiku útočí zleva. Například každý návrh na zvýšení platů zesiluje, zejména ve spolupráci s odbory. Dává si samozřejmě pozor, aby ve své roli opozice v koalici nezašla příliš daleko, nicméně její strategie je jasná.

Nejslabším místem vládní většiny ve Sněmovně se ukazuje KSČM, která byla v posledních měsících poměrně upozaděna. Premiér Babiš zvládl hru o získání důvěry, když velmi pravděpodobně nesplnil část slibů, jež komunistům za toleranci svého menšinového kabinetu dal. Otázkou zůstává, o co si komunisté řeknou, až bude vlada jejich hlasy potřebovat znovu; například při hlasování o rozpočtu či v situaci, kdy předloží ke schválení některou klíčovou normu. Předseda KSČM Vojtěch Filip sice zdárně vybrusil ze svého slibu, jímž po volbách oznámil odchod z čela strany. Až se však v následujících volbách projeví klesající preference komunistů, bude možná svými spolustraníky donucen k větší politické aktivitě.

Už po pár měsících existence Babišovy druhé vlády je zřejmé, že v klíčových záležitostech k žádnému průlomů nedojde. Důchodová reforma, dostavba komunikací, odlehčení státní správy, promyšlená evropská politika, problémy ve zdravotnictví; v tom všem se Česká republika v nejbližších letech příliš neposune. Vláda bude zjevně pouze konzumovat výsledky ekonomické konjunktury a posilovat sociální transfery, kterými cílí na své pečlivě identifikované voliče.

Potenciální hrozby

Česká politika představuje nepředvídatelné prostředí, kde jsou jakékoliv predikce značně nejisté. Už nyní lze ale odhadnout několik věcí. Nedojde-li k vnější destabilizaci stávajícího politického uspořádání, má vláda velkou naději udržet se až do řádných voleb v roce 2021. Navíc by možná ani rozpad vládní koalice předčasné volby nepřinesl, neboť má Babiš v parlamentu, jak minulé měsíce ukázaly, minimálně jednu alternativní většinu, a sice s komunisty a SPD Tomia Okamury.

Přesto existují dvě oblasti, které mohou status quo velmi rychle vychýlit. První z nich je úřad prezidenta republiky. Miloš Zeman je nepředvídatelný aktér, který již dosáhl všeho, čeho chtěl. Rozhodne-li se z libovolného důvodu na vládu zaútočit, mohl by být až překvapivě úspěšný. Má vliv na komunisty, SPD i ČSSD a spolu se svými pravomocemi hlavy státu stále drží Andreje Babiše i jeho kabinet

v šachu. Hrad ohrozí vládu i v případě, že by v nějaké formě zapůsobil zdravotní faktor. Nemá cenu zde spekulovat o tom, zda Miloš Zeman svůj mandát dokončí, nicméně výsledek případných předčasných prezidentských voleb může vládu zásadně poznamenat.

Dalším rizikem je hospodaření Babišova týmu. Jak již bylo výše řečeno, současná vládní politika stojí především na přerozdělování výnosů prosperující ekonomiky, přičemž zatížila rozpočet obrovskými výdaji na navýšení platů a důchodů i na další povinné transfery. Nejistá mezinárodní situace ovšem může stav veřejných financí velmi rychle změnit, stačí si vzpomenout na dopady ekonomické krize před deseti lety. Její případné opakování by dokázalo v očích Babišových voličů spolehlivě zničit jeho obraz coby úspěšného manažera.

Pokud se však tyto či jiné zásadní události Česku vyhnou, má před sebou premiér Babiš i jeho ANO poměrně klidnou perspektivu. Skoro polovinu všech voličů se daří přesvědčovat, že je vše víceméně po řádku. Zásadní vliv na vlastní i jiná soukromá média, boj proti virtuálním hrozbám, dobře nastavené PR a vhodně zvolená témata domácí politiky udrží u většiny příznivců ANO, komunistů a snad i sociálních demokratů pocit spokojenosti a stability. Vláda tak získává pomyslný „klid na práci“, a to bohužel přesně v tom významu, jaký známe z minulosti.

Antonín Berdych

Nepískalo se jen na Babiše

Při vzpomínkové akci na výročí 21. srpna před Českým rozhlasem přehlušili někteří občané premiérův projev pískotem. Rázem se objevily výtky, že se jedná o nedostatek úcty k obětem vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa před padesáti lety i k řádně zvolenému ústavnímu činiteli. Ať tak či onak, vypískání Andreje Babiše při pietním aktu svědčí mimo jiné o tom, že řada lidí zpochybňuje legitimitu části politických elit. Do jaké míry je to oprávněné?

Výtky vůči shromážděným, kteří projeví neúctu k legálně zvolenému premiérovi, mi připomněly výtky vůči těm, kteří v roce 1969 rozbili výlohy Aeroflotu na Václavském náměstí. Slavila se tehdy výhra československého hokejového týmu nad Sovětským svazem na mistrovství světa, což lidé vnímali jako vítězství nad okupanty. Není rozhodující, zda první kameny vhodili do výloh provokatéři, jak se tvrdí. Podstatné je, že se za normálních poměrů nevytloukají ani výlohy, ani se nepřerušuje premiér ve svém projevu. Společný prvek v obou případech lze najít ve frustraci veřejnosti, která má své opodstatnění.

Pietní akt před Českým rozhlasem přitom nebyl letos prvním, který se odklonil od připomenutí minulosti jako mementa a svým průběhem spíše reflektoval současnost. V květnu se jako každým rokem uskutečnila Tereziánská trýzna – vzpomínková slavnost, jejímž účelem je dát najevo hodnoty, ke kterým se vztahuje náš stát. Mezi přítomnými ústavními činiteli byl i Tomio Okamura (SPD). Vedle

něho stál předseda Poslanecké sněmovny Radek Vondráček (ANO), který ve svém vystoupení hovořil o důležitosti obrany demokracie, aniž se vyhranil vůči svému sousedovi. Přitom pár týdnů předtím předseda hnutí SPD nehorázně zlehčil utrpení obětí v táboře v Letech u Písku. Navzdory tomu Tomio Okamura zůstal ve funkci místopředsedy Poslanecké sněmovny, a to především zásluhou hnutí ANO, tedy mimo

jiné poslanců Babiše, Vondráčka a Heleny Válkové, odbornice na trestní právo. Tato faktická podpora je nepochybně v rozporu se slovy o obraně demokracie.

Nikdo nemůže zpochybnit legálnost Okamurova zvolení do vysoké funkce, avšak jeho legitimitu ano. Pokud někdo udržuje takového politika u moci, nemůže se divit, že tím zpochybňuje i legitimitu svou. Dodejme, že výsledek „okamuriády“ představuje hrozbu. Vyplývá z ní totiž, že pracovní tábory nejsou vlastně nic tak strašného. S ohledem na sociální situaci v regionech, kde se nacházejí vyloučené lokality, jde o varování, že se možná přibližujeme k nastolení režimu, jehož součástí pracovní tábory budou.

Nelze předpokládat, že si tento kontext uvědomovali všichni přítomní, kteří protestovali proti Andreji Babišovi. Nejspíše pískali především kvůli tomu, že v čele vlády stojí bývalý komunista podezřelý ze spolupráce s StB a ze zneužití evropských dotací. Těžko říci, kolik lidí se

bouřilo proti jeho názoru, že se stát dá řídit jako firma. Jestliže byl pan Babiš přesto zvolen, znamená to, že tradiční politické strany zklamaly a s nimi i představitelé různých institutů státní moci. Když selhávají strany a jejich elity, k čemu jinému to může vést než ke společenskému napětí?

Pokud lidé pocítují neshodu mezi legitimitou a legalitou, jejichž soulad podmiňuje spontánní přijetí zásad právního rámce, je ohrožena současná podoba státu, a tedy i jeho demokratická podstata. Ruku v ruce se ztrátou legitimacy některých stranických uskupení kráčí nedůvěra občanů k legitimitě politických institucí jako celku. Jinak řečeno, lidé sice pískali proti Babišovi, avšak jejich protest se dotýká i těch, kdo svou ne-

Andrej Babiš 21.srpna 2018 před Českým rozhlasem.

Foto: Vlada.cz

důsledností umožnili, aby se dostal k moci. Ten pískot by měl dolehnout především k jejich uším.

Jan Fábry

Pirátská kopie polistopadového režimu

Komunální volby kvůli své rozmanitosti obvykle umožňují řadu protichůdných interpretací, jak vlastně dopadly. Senátní volby zase zpravidla provází nízká účast. Případné dílčí úspěchy demokratického tábora v říjnovém klání by proto neměly vést k optimistickému závěru, že se většina české společnosti začíná od autoritářů typu Andreje Babiše nebo Miloše Zemana odvracet. Za poslední rok se totiž atmosféra v zemi nezměnila.

Obratu k lepšímu paradoxně nesvědčí především dobře šlapající ekonomika. Ne že by se všichni měli skvěle. Premiér Babiš ovšem jako hodný král objíždí zemi a nešetří sliby, co všechno opraví a postaví. Navyšuje důchody, rozdává slevy na hromadnou dopravu. Téměř nic pro něj není nemožné slíbit. Jeho osobní bohatství mu dlouhodobě umožňuje cestovat po republice křížem krážem a setkávat se s davy lidí. Získává si je lidovostí, selfičky a koblihami. Jednomu fanouškovi dokonce koupil nejnovější iPhone, čímž se hned pochlubil na sociálních sítích, na kterých funguje jeho PR jako dobře seřízený stroj. Jen pro pořádek připomeňme, že Babiš je kromě jiného také mediálním magnátem, který má nezanedbatelný vliv na to, co se o něm lidé dozvědí.

Nemá ale cenu si namlouvat, že kdyby Babišovi voliči znali všechna fakta týkající se jeho předlistopadové i polistopadové minulosti, tak by se od něj odvrátili. Ve skutečnosti o nejdůležitějších kauzách, na které se političtí protivníci snaží premiéra dostat, vědí. Jenže dotační podvod nebo spolupráce s komunistickou Státní bezpečností je ze spánku zjevně nebudí. Podobně většina voličů Miloše Zemana nemá problém s tím, že jejich guru příliš často nemluví na veřejnosti pravdu. O údajném článku Ferdinandy Peroutky o Hitlerovi slyšeli všichni.

Po listopadu jsme dlouho žili v domnění, že se některé věci zkrátka nedělají a neříkají. Proto politici odstupovali kvůli z dnešního pohledu malichernostem. Strany si tehdy myslely, že voličům lhaní a krádeže vadí. Tak nějak se předpokládalo, že demokracie a právní stát představují konsenzus, na kterém se většina společnosti shodne. Asi to tak v prvních letech opravdu bylo, neboť si mnozí ještě pamatovali všechny buzerace spojené s totalitním státem. S novým režimem si však možná daleko více spojovali západní blahobyt a svobodu cestovat než abstraktní pojmy jako dělba moci nebo dodržování ústavy. Česká demokracie tím pádem od začátku stála na nepevných základech. Bylo jen otázkou času, než si toho autoritáři všimnou.

Zemanovo memento

Andrej Babiš nebyl prvním z nich, ale každopádně je nejúspěšnějším. Možná i ke svému překvapení zjistil, že většinu lidí ze své podstaty únavná demokratická politika zase tolik nezajímá a hlavně se chtějí mít lépe. Postupně se tedy osměloval k ráznějším vyjádřením i krokům. Ostatně to platí i pro Miloše Zemana, ale také třeba pro jeho předchůdce v prezidentském úřadě Václava Klause. Ti si dnes dovolí říkat nahlas věci, na které by se na začátku devadesátých let báli jen pomyslet. A to zejména Zeman nikdy nebyl žádný troškař. Dnes lze jen těžko uvěřit, že po roce 1989 začínal jako antikomunistický a prozápadní politik.

Zemanovo vítězství v letošních prezidentských volbách představuje pro demokratický tábor memento. Přes všechna svá negativa totiž vyhrál díky nejvyšší voličské účasti za posledních dvacet let. Přispěl k tomu mimo jiné billboard s nápisem Stop imigrantům a Drahošovi. Právě vůči jeho soupeři, Jiřímu Drahošovi, mohl mít člověk řadu výhrad,

ale pokud to myslí s demokratickými hodnotami i normální lidskou slušností jenom trochu vážně, nemohl mezi suchým akademikem a Zemanem váhat. Většina hlasujících to ale viděla jinak.

Přetrvávající opoziční kocovina

Otázka za milion pro demokratickou opozici zní, jak si získat voliče Miloše Zemana, Andreje Babiše, Tomia Okamury nebo Vojtěcha Filipa. Tedy politiků, kteří v současnosti tvoří tichou autoritářskou alianci. Všechny bezpochyby přetáhnout nepůjde, ale některé snad ano, protože v minulosti volili jinak. Za stávající situace to ale bude hodně těžké. Dokud nedojdou ve státním rozpočtu peníze, bude Babišova družina ve výhodě.

Nahrává jí rovněž současný stav opozice. TOP 09, STAN i KDU-ČSL se zatím nemají k bližší spolupráci, která by v jejich případě byla z mnoha důvodů logická. V letošních komunálních volbách sice leckde kandidují společně, ale o koordinovaném postupu na centrální úrovni se zatím nemluví. Existuje riziko, že dokud se všechny tři strany budou držet kolem pětiprocentní podpory zajišťující vstup do Poslanecké sněmovny, nedohodnou se. Přitom lidovci se nemohou donekonečna spoléhat na svou moravskou základnu, u Starostů nemusí podruhé vyjít sázka na politický talent Jana Farského a TOP 09 vede Jiří Pospíšil, jehož si v čele strany nepřáli otcové zakladatelé Miroslav Kalousek a Karel Schwarzenberg a který doposud žádné oživení skomírající partaji nepřinesl.

Kdysi silná ODS sní o návratu na výsluní. Není vyloučeno, že to bude opravdu nakonec ona, kdo pod svými křídly shromáždí většinu středopravicových voličů. To by ovšem jejím nejviditelnějším politikem nesměl být Václav Klaus junior, který jako by k občanským demokratům

zabloudil z Okamurovy SPD. Všudypřítomný Klaus mladší spolehlivě odradí hlasy liberálů, jež ODS v časech své slávy získávala. Ambiciózní strana navíc (a není v tom rozhodně sama) trpí nedostatkem nových tváří, o čemž svědčí opětovná kandidatura okoukaného Bohuslava Svobody na pražského primátora.

Pomýlená diagnóza

Pro řadu liberálních voličů nyní představují alternativu Piráti. Ti se navzdory svému jménu i v minulosti neskrývané lhostejnosti k ochraně duševního vlastnictví stylizují do role protikorupčních světců. Jejich záliba ve vyhrožování vězením pro politické oponenty připomíná Miloše Zemana z devadesátých let. Ten také chtěl dostat všechny „do tepláků“. Jistě, slavný pirátský vězeňský autobus můžeme brát jako nadsázku, ale nepřehlédnutelnou roli této strany ve sněmovní vyšetřovací komisi k privatizaci OKD už nikoliv. Snaha pirátského předsedy komise Lukáše Černo-horského nechat si předvést Zdeňka Bakalu vyvolává mrazení v zádech. Piráti naskakují na politiku Miloše Zemana a dalších, kteří si z bývalého uhlobarona vytvořili hlavního strašáka, aby mimo jiné zamaskovali spolupráci s Babišem, jehož podnikatelská minulost je podstatně temnější než ta Bakalova.

Piráti jsou na vzestupu a přetahují se s ODS o vedoucí pozici v rámci demokratického tábora. Proto je znepokojující, že vrchní korzár Ivan Bartoš nedávno pronesl následující slova: „Já nevidím rozdíl mezi politikou, kterou dělá Andrej Babiš, a tou, která se tu dělala třicet let po listopadu. Styl je velmi podobný: korupce, klientelismus, elitářství.“ Polistopadová politika měla jako vše lidské mnoho chyb, ale snažila se respektovat základní pravidla, jako jsou například dělba a kontrola moci. Chápala přednosti parla-

mentní demokracie a právního státu. Chyby byly v některých lidech, nikoli v samotném systému. Pokud tento zásadní rozdíl oproti Babišově snu o oligarchii někdo nevnímá, těžko se na něj lze při léčbě liberální demokracie spoléhat. Není totiž schopen stanovit základní diagnózu. Jiní opoziční politici to sice dove-dou, ale zase často postrádají přízeň širší voličské základny. Strany jsou personálně oslabe-né, což není pouze jejich vina. Značná část veřejnosti politiku kritizuje, ale vstoupit do ní nechce, přestože mnoho jiných cest k její nápravě nevede. Oci-táme se v bludném kruhu a po-třebujeme restart. První příleži-tost se naskytne počátkem října, byť se od senátních a komunál-ních voleb žádný jednoznačný výsledek očekávat asi nedá. Za-čínat se ale má od píky.

A k tomu kolo zdarma!

Foto: Tomáš Fošum

Tomáš Fošum

Spravedlnost pro „naše lidi“

Slovenská justice se dlouhodobě potýká s nízkou důvěrou občanů. Má to své historické důvody, přičemž vinu nenesou zdaleka jen soudci.

Krátce po vzniku samostatné Slovenské republiky opanovala vláda Vladimíra Mečiara stát a podmanila si všechny klíčové složky včetně policie, tajné služby a soudů. Jedinci nominovaní Mečiarovým Hnutím za demokratické Slovensko (HZDS) ovládli i Ústavní soud.

Mnozí soudci, zejména ti blízcí tehdejší vládní moci, si nezávislost justice vysvětlovali jako svou osobní výsadu, a ne jako právo občanů na spravedlivé rozsudky. V takovém prostředí zákonitě bujela korupce. Vůči jejím kritikům se uplatňovala disciplinární řízení, která byla doslova šikanou a sloužila k zastrašení odbojných soudců. Právě v tomto období je třeba hledat kořeny mimořádně nízké důvěry Slováků k soudnictví.

Systémové změny, které se mohly realizovat až po skončení Mečiarova vládnutí v roce 1998, slibovaly nápravu. Jenže s nástupem Roberta Fica k moci se v roce 2006 vrátil mečiarovský způsob politiky, a to i v podobě rozkladu policie a ovládnutí justice. Dělo se tak více skrytě a méně vulgárně než za premiéra Mečiara, ale podobně cynicky a se stejným efektem.

Základním principem se znovu stala ochrana „našich lidí“. Ostatně ministra spravedlnosti Štefana Harabina, který před i po svém působení ve vládě vykonával funkci předsedy Nejvyššího soudu, do Ficovy vlády vyslalo HZDS. Jako ministr se snažil zrušit Speciální soud i Úřad speciální prokuratury, které mají za úkol řešit organizovaný zločin a korupci veřejných činitelů. Odvolal několik předsedů soudů, kteří se mu znelíbili nebo byli vůči němu kritičtí. Provázanost vedení tribunálů s politickou mocí byla za Harabinovy éry očividná a neskrývaná. Skandál navíc vyvolalo zjištění, že si ještě jako soudce Nejvyššího soudu v roce 1994 telefonoval s mafiánem Bakim Sadikim. Přepis rozhovoru zveřejnil v roce 2008 deník SME. Jeho pravost pak potvrdila generální prokuratura.

Hodnotový souboj

Po skončení první Ficovy vlády se v letech 2010 a 2011 za vlády Ivety Radičové konečně podařilo prosadit nejzá-

sadnější systémové změny včetně reformy soudnictví (povinné zveřejňování rozsudků, veřejná výběrová řízení na soudech apod.) a závazného uveřejňování smluv státní správ-

vy jako podmínky jejich platnosti. Tato opatření vedla k vyšší transparentnosti a k zúžení prostoru pro korupční jednání a byla vysoce hodnocena například organizací Transparency International. Umožnila lepší vymáhání práva. Je příznačné, že pro povinné zveřejňování smluv nehlasoval žádný z poslanců Ficova Směru, pro transparentní soudnictví byl jen jeden z nich, a to prý ještě omylem.

Za druhého i třetího kabinetu Roberta Fica se vrátily otevřené snahy politizovat Ústavní soud. Parlament navrhl Andreji Kiskovi kandidáty na ústavní soudce, které však prezident odmítl jmenovat se zdůvodněním, že jde o uchazeče, kteří doposud veřejně neprojevili zájem o ústavní právo či ochranu ústavnosti a základních práv a svobod. Zároveň vyjádřil vážné pochybnosti, zda jsou dostatečně odborně zdatní a morálně způsobilí, aby mohli funkce strážců konstituce vykonávat.

Spor hlavy státu s parlamentem trval tři roky. Ústavní soud nakonec loni v prosinci rozhodl, že Kiska porušil práva kandidátů. Prezident se rozhodl ustoupit a navržené soudce jmenoval. Pokračování sporu by podle něj mohlo vést k rozvratu ústavního pořádku. Zároveň však konstatoval, že nález Ústavního soudu „vstoupí do dějin jako jedno z jeho nejhorších rozhodnutí“, protože „je svévolný, plný věcných chyb, ignorací předchozích rozhodnutí a příkladem neres-

pektování základní dělby moci“.

Tato pře byla podle prezidenta hodnotovým zápasem o to, jaké poslání má Ústavní soud plnit a jestli „má být nezávislým orgánem ochrany ústavnosti, anebo zda připustíme jeho využívání na dosahování sobeckých cílů politické moci“.

Zametači pod koberec

Nepotrestání velkých ryb či ochrana „našich lidí“ není výlučným problémem soudnictví. Jde také na vrub policii a prokuratuře, jež v éře Roberta Fica zabezpečují beztrestnost osob blízkých vládě.

Samostatnou kapitolou je generální prokuratura. Když v roce 1994 stanul v jejím čele nominant HZDS Michal

*Za Roberta Fica se začaly vracet mečiarovské manýry.
Foto: Wikimedia Commons/European people's party*

Vaľo, byl to jeden z důležitých kroků k ovládnutí státu Mečiarovou suitou. Vděčný Vaľo znamenal záruku, že se citlivé kauzy zametou pod koberec. Po nástupu Roberta Fica k vládnímu kormidlu plnil podobnou úlohu generální prokurátor Dobroslav Trnka, který měl blízké vztahy s pochybnými lidmi včetně kontroverzního podnikatele Mariána Kočnera, jenž mimo jiné v minulosti vyhrožoval nedávno zavražděnému novináři Jánovi Kuciakovi.

Generální prokuratura funguje jako stát ve státě, jako do sebe uzavřený systém. I když stále vychází ze sovětského modelu, po několika systémových změnách (jež však neprovedl Robert Fico) je nastavená způsobem umožňujícím, aby prokurátoři byli nezávislí na politicích a mohli řešit i citlivé kauzy. Jenže když se politika prolíná s byznysem a mají na ni významný vliv oligarchové a různé ekonomické či zájmové skupiny, potom se i do klíčových pozic vybírají jedinci, u nichž bude mít vládní moc Ficova typu záruku, že ji a její blízké nebudou policisté, prokurátoři a soudci vyrušovat.

Jak důležité jsou personálie, ukázala volba generálního prokurátora v roce 2010. Ta se de facto stala zápasem o charakter úřadu i celého státu. Ačkoliv byl právoplatně zvolen Jozef Čentěš, prezident Ivan Gašparovič, úslužný vůči Robertu Ficovi a jeho straně Směr, ho nejmenoval. Šlo o otevřené a bezostyšné lámání demokracie. Směr pak dokonce dosáhl toho, že do funkce byl dosazen (pardon, zvolen) Ficův spolužák Jaromír Čižnár.

Čižnár se zpravidla rozhýbe k akci až po silném mediálním anebo veřejném tlaku. Tehdy udělá rétoricky silné prohlášení, po němž se ale v podstatě nic nezmění. „Naši lidé“ jsou nadále chráněni. A právě to představuje jakýsi kód fungování policie, prokuratury a justice na Slovensku. Kód, který zadal Vladimír Mečiar a ježž úspěšně oživil Robert Fico. Na úkor spravedlnosti, vymahatelnosti práva i kvality demokracie.

Legislativa může být sebelépe napsaná, ale rozhoduje

personální obsazení. Ukázala to i existence výše zmíněného Úřadu speciální prokuratury, který vznikl v roce 2004 za druhé vlády Mikuláše Dzurindy a jenž se má zabývat organizovaným zločinem a trestnou činností veřejných činitelů. Záměrem jeho tvůrců bylo přestříhnout zejména lokální vazby mezi pachateli a prokuraturou. Zatím však úřad objasnil pouze jednu citlivou politickou kauzu. Ta se týkala vlivných členů Slovenské národní strany (SNS), které ale v době vyřešení případu mohla partaj již hodit přes palubu.

Ignorovaný svědek

O snaze policie (ne)rozplétat politicky ožehavé kauzy svědčí její přístup k jednomu z největších skandálů v novodobých dějinách Slovenska. Loni se po dlouhých letech podařilo zrušit nemorální Mečiarovy amnestie týkající se zavraždění prezidenta syna Michala Kováče ml. (s jehož otcem měl tehdejší premiér Mečiar napjaté vztahy) v létě 1995 do Rakouska a vraždy Róberta Remiáše, který pomáhal korunnímu svědkovi únosu Oskaru Fegyveresovi.

Zrušení amnestií by nemělo být samoúčelné, ale mělo by otevřít dveře spravedlnosti. Potvrzují se však skeptické názory, že za bezprecedentní činy nikdo neponese zodpovědnost. Je příznačné, že od zrušení amnestií se v podstatě nic neděje. Bývalý příslušník Slovenské informační služby (SIS) Ľuboš Kosík, který byl členem komanda, jež Kováče juniora uneslo, chce promluvit, ale slovenská policie ho ignoruje.

Mnohým, zejména těm později narozeným, se obavy z Kosíkovy výpovědi mohou zdát nepochopitelné. Stačí si však pozorněji prohlédnout různá propojení od minulosti do přítomnosti a vše se rázem jeví v jasnějším světle. Například stále vlivný exministr vnitra a místopředseda Směru Robert Kaliňák má vážný důvod se svědectví Ľuboše Kosíka obávat. Ten totiž z vězení v africkém Mali potvrdil, že se do přípravy vraždy Oskara Fegyverese zapojila také

současná Kaliňáková manželka Zuzana, v mečiarovských časech pracovnice SIS. Podle Kosíka měla být členkou skupiny, která měla v roce 1997 Fegyverese skrývajícího se ve Švýcarsku vyhledat a pokusit se ho zabít.

Kosík se v minulosti několikrát dostal do kolize se zákonem. Nicméně nyní chce promluvit o nejvážnějších kauzách v novodobých dějinách Slovenska. Policie o jeho výpověď nemá zájem. V časech této vládní moci má k tomu zřejmě velmi vážné důvody. Před očima nám vyvstává jedna z podob demokracie karpatského typu. V tomto smyslu je Slovensko znovu černou dírou Evropy.

Slovenský Ústavní soud.

Foto: Wikimedia Commons/RI91

Marián Balázs

Soudnictví jako slabý článek ukrajinských reforem

Soudy tradičně patří mezi nejproblematictější instituce na Ukrajině. Panuje v nich obrovská míra korupce a provázanosti především s výkonnou mocí. Není tedy divu, že jim Ukrajinci dlouhodobě nedůvěřují a že náleží k oblastem, na které se po roce 2014 zaměřili tamní reformátoři.

Není žádným tajemstvím, že vznik skutečně nezávislých soudů není pro mnoho mocných na Ukrajině žádoucí. Také proto zůstává justice slabým článkem reformu, když představuje jednu z největších brzd postupně zaváděných protikorupčních opatření. Dlouhodobě totiž platí, že i když velmi dobře fungující protikorupční úřad, který vznikl v roce 2015, dokáže poměrně efektivně odhalovat úplatkářství i mezi vysoce postavenými činiteli, tak obviněné nemá kdo odsoudit. Jiným symptomatickým příkladem dosavadní bezradnosti změn v justici je fakt, že se od roku 2014 prakticky neposunulo z místa vyšetřování smrti více než stovky demonstrantů na Majdanu. Obecně se dá říct, že prosazené reformní zákony zpravidla čelí legislativní protiofenzívě, která se snaží jejich dopad neutralizovat. Nejinak je tomu v resortu spravedlnosti.

Válka nahoře

K jednomu z vůbec nejkontroverznějších kroků v oblasti justice došlo v květnu 2016, kdy prezident Petro Porošenko jmenoval generálním prokurátorem bývalého ministra vnitra Jurije Lucenka. Musel se kvůli tomu dokonce upravit zákon, jelikož Lucenko neměl právníké vzdělání. V jeho případech se sice nejedná o tak obskurní osobnost, jakou byl za prezidenta Viktora Janukovyče generální prokurátor Viktor Pšonka (v jeho domě se po Majdanu našel například obraz, na kterém je vyobrazený jako Julius Caesar), ale zároveň to není člověk, který by mohl cokoliv změnit.

Svědčí o tom i Lucenkův konflikt s ředitelem již zmí-

něného protikorupčního úřadu Artemem Sytnyem. K vyostření sporu došlo po zadržení syna ministra vnitra Arsena Avakova na konci října 2017. Podle ukrajinských komentátorů tímto krokem ztratil protikorupční úřad ve vládě posledního spojence, kterým

byl právě šéf vnitra. Záhy prokuratura obvinila Sytnyka z překročení pravomocí a z toho, že vyzradil novinářům státní tajemství a utajené informace z vyšetřování. O jaký případ přesně jde a zda přímo souvisí s kauzou Avakova mladšího, není známo. Každopádně krok prokuratury vy-
padal jako odvěta.

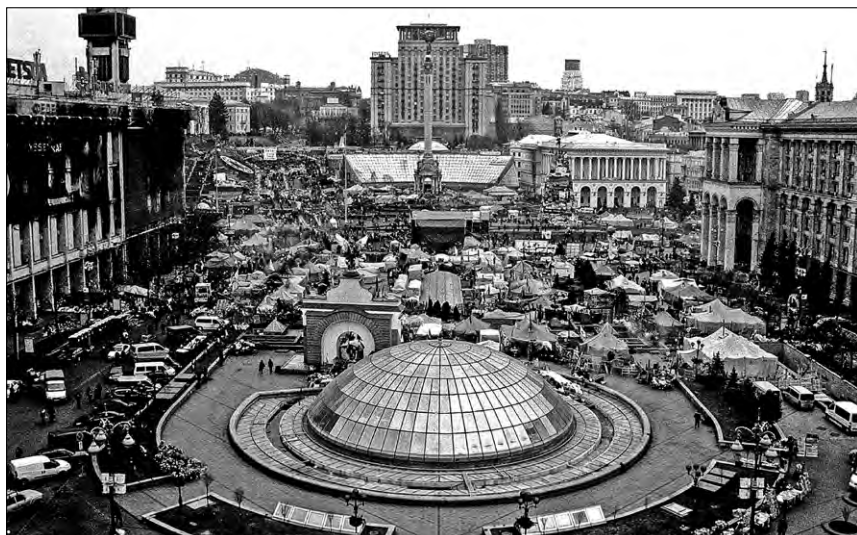
Kontroverze se nevyhýbají ani nově vytvořené speciální protikorupční prokuratuře, v jejímž čele stojí Nazar Chodolnyckyj (od loňska je také viceprezidentem Fotbalové federace Ukrajiny). V březnu 2018 ho protikorupční úřad začal vyšetřovat a odposlouchával jeho kancelář. Silnou kritiku si Chodolnyckyj vysloužil od ukrajinských proreformních aktivistů, podle kterých zabrzdl vyšetřování přinejmenším šesti významných případů týkajících se například již zmiňovaného Avakova juniora či oligarchy Ihora Kolomojského.

Kosmetické změny

Reformní legislativa vztahující se k soudnictví se výrazněji prosazuje až od roku 2016, kdy byly schváleny klíčové změny v ukrajinské ústavě. Mezi hlavní úpravy patřila reorganizace Vyšší rady spravedlnosti, jejímž úkolem je mimo jiné navrhnout prezidentovi kandidáty na nové soudce. Rada však rozhodně nefunguje bezproblémově, když doporučila ke jmenování řadu poměrně kontroverzních osob. Zároveň nedošlo k odstranění většiny soudců, kteří sloužili jako instrument Janukovyčovy vlády během Majdanu, kdy účelově odsuzovali protestující, aby jim za-

bránili v další účasti na demonstracích. Podobně jako v mnoha jiných oblastech také zde platí to, že jedna věc jsou reformy prosazené na papíře a druhá věc jejich zavádění a dodržování. V létě 2017 tak například ukrajinské nevládní organizace vyzývaly prezidenta Porošenka k respektování procedur při výběru a jmenování soudců.

Na velké problémy narážejí především snahy o proměnu klíčových soudních institucí. V roce 2017 sice vznikl nový Nejvyšší soud, což ale neproběhlo podle představ reformních aktivistů. Problém spočívá především v tom, že na svých místech zůstalo osmdesát procent soudců z původního Nejvyššího soudu. Na vině jsou netransparentní procedury jejich výběru, při kterém hraje největší roli loajalita

Majdan na konci února 2014.

Foto: Michal Lebduška

vůči mocným. Velmi podobná situace je de facto také u Ústavního soudu. Bohužel tedy dochází k zakonzervování současného stavu a veškeré změny jsou spíše kosmetického charakteru.

Úspěch proreformních sil

Nedávno ovšem vznikl na Ukrajině speciální protikorupční soud, jenž má být jakýmsi završením protikorupčních reforem. Bez něho totiž není možné uzavřít systém tak, aby skutečně došlo k odsouzení osob usvědčených protikorupčním úřadem. Právě tento soud představoval vedle změny volebního zákona a omezení poslanecké imunity jeden ze tří požadavků protestujících, kteří vytvořili v říjnu 2017 u ukrajinského parlamentu menší stanové městečko.

Na vytvoření tribunálu silně tlačily i nadnárodní organizace v čele s Mezinárodním měnovým fondem, Evropskou unií, Radou Evropy či Transparency International. Na druhou stranu existovaly silné vnitrostátní tlaky na jeho „kastraci“, tedy aby fungoval spíše jen na papíře. Proto se sešlo hned několik konkurenčních návrhů zákona, které neodpovídaly požadavkům zmíněných organizací. Zákon o protikorupčním soudu byl definitivně schválen v červnu 2018 a tentokrát měli proreformní aktivisté důvod ke spokojenosti. A to i přesto, že se v první schválené verzi

našla díra, která by mohla práci soudu sabotovat. Podle původní předlohy měly totiž o případných odvoláních rozhodovat běžné soudy, a nikoliv tento specializovaný tribunál. Problém se ale nakonec podařilo odstranit. Nyní se bitva o protikorupční soud přesouvá na další úroveň, a sice k výběru soudců, který bude klíčový pro jeho fungování.

Celkově lze tedy situaci v oblasti ukrajinského soudnictví označit jako značně problematickou a reformy v ní za nedostatečné. Určitě bychom Ukrajincům křivdili, kdybychom tvrdili, že k vůbec žádným pozitivním změnám nedošlo. Tu největší představuje úspěšné zřízení protikorupčního soudu, který je nezbytným předpokladem pro účinný boj se stále velmi vysokou mírou úplatkářství. Jiné reformy jsou ale spíše dílčí, a proto nelze v nejbližší budoucnosti očekávat ani výrazné zlepšení práce ukrajinských soudů, ani skokové zvýšení důvěry Ukrajinců v justici. Celý problém totiž spočívá především v nedostatku politické vůle, a to se jen tak nezmění. Jistotou šancí na změnu jsou prezidentské a parlamentní volby v příštím roce, ale to by se zřejmě musela především ve volbě hlavy státu objevit zcela nová tvář, která není spojená s různými klientelistickými skupinami. Zatím není nikdo takový na obzoru.

Michal Lebduška

Kreativní legislativa ve jménu Práva a spravedlnosti

Výhra strany Právo a spravedlnost v polských parlamentních volbách konaných na konci října 2015 završila tažení formace Jarosława Kaczyńskiego k moci, když již předtím získal prezidentský úřad její kandidát Andrzej Duda. Zdálo se, že poslední brzdou jejich autoritativních spádů může být fakt, že v parlamentu nemá ústavní většinu. Přesto se jí však pomocí kreativní legislativy daří omezovat nezávislost justice, a rozkládat tak systém dělby moci ve státě.

Bitvu o Ústavní soud (ÚS) vyprovokovala na konci svého funkčního období předchozí vládní koalice vedená dnes opoziční Občanskou platformou. Jí ovládaný Sejm (dolní komora polského parlamentu) totiž přijal zákon o jmenování pěti nových ústavních soudců. Dva z nich však měli do funkcí nastoupit teprve po volbách, a byli tedy vybráni „nad plán“. Předchozí Sejm se přitom zaštiťoval obavou o usnášedischopnost tribunálu v případě, že by nový Sejm nestačil soudce zvolit včas. Prezident Andrzej Duda ovšem nepřijal přísahu ani od jednoho z pěti soudců, což vedlo k bezprecedentnímu patu.

Spolupracovníkům Jarosława Kaczyńskiego se otevřela cesta k takzvaným opravným novelizacím, které mění fungování Ústavního soudu, aniž by pro ně hlasovala ústavní většina poslanců. Již 19. listopadu 2015 schválil Sejm dodatek, podle nějž mělo mimo jiné dojít k opakované volbě pěti soudců. Ačkoli mezitím Ústavní soud rozhodl o neoprávněnosti výběru oněch dvou soudců „nad plán“, Právo a spravedlnost (PiS) trvalo na výměně všech pěti, tedy i těch třech zvolených v souladu s ústavou. Tak se

také stalo, přičemž se v rámci nové pětice objevila též Julia Przyłębska, dnešní předsedkyně ÚS.

Devátého prosince 2015 se Ústavní soud usnesl, že dodatky o opakované volbě soudců a odvolání současného předsedy a místopředsedy soudu jsou v rozporu s ústavou. PiS reagoval dalšími „opravnými novelizacemi“, z nichž tu z 22. prosince 2015 označil v břez-

nu následujícího roku ÚS za neústavní. Tehdejší premiérka Beata Szydło odmítla toto rozhodnutí publikovat, ačkoli šlo jednoznačně o její povinnost. Již předtím uveřejnění některých výroků tribunálu bezprecedentně pozdržela.

Kroky, které PiS a jeho spojenci podnikli, se setkaly s obrovskými protesty, přičemž více než 1700 osob se kvůli nepublikování rozhodnutí ÚS obrátilo na prokuraturu. Ta je však závislá na ministru spravedlnosti a zároveň generálním prokurátorovi Zbigniewu Ziobrowi a odmítla zahájit vyšetřování. Cesta k převzetí kontroly nad Ústavním soudem, který mohl jako jediný reálně ohrozit autoritářské sklony Kaczyńskiego strany, byla volná. Na konci roku 2016 skončil mandát jeho tehdejšímu předsedovi Andrzej Rzeplińskému a vládní tábor soud definitivně opanoval.

Bitva o Nejvyšší soud

Dalším kolem války o justici se stala snaha PiS ovládnout Nejvyšší soud a Státní soudní radu, která má vliv na jmenování soudců. Vláda argumentovala nutností

Polský Nejvyšší soud sídlí ve Varšavě.

Foto: Wikimedia Commons/Robert Wielgórski

eliminovat z justice jedince s komunistickou minulostí a bojovat s extrémně privilegovanou soudcovskou třídou, což podpořila dokonce i billboardovou a televizní kampaň, již financovala nadace podporovaná státními firmami. V roce 2017 vznikl návrh zákona, který exekutivě a legislativě reálně umožnil ovlivňovat personální složení Nejvyššího soudu. Zákon také zkrátil funkční období dosavadní předsedkyně Małgorzaty Gersdorf (a dalších soudců, kteří dovršili 65 let) a zároveň zvětšil vliv prezidenta na výběr jejího nástupce.

Právě tato ustanovení budila největší kontroverze a vyvolávala pravidelné, masové demonstrace. Nakonec 26. července 2018, po více než roční bitvě, Andrzej Duda, jemuž kritici přezdívali notář PiS, příslušnou novelu zákona podepsal. V důsledku toho Evropská komise již v polovině srpna 2018 podnikla další kroky (ty předchozí se mimo jiné týkaly Ústavního soudu) v proceduře zjišťující, zda v Polsku nedochází k narušení právního státu. Vydání takzvaného odůvodněného stanoviska ohledně porušení zásady nezávislosti soudů donutilo polskou vládu reagovat. Ta však veškeré výhrady odmítla. Komise se tak ke konci září rozhodla předat věc Soudnímu dvoru Evropské unie. Již začátkem srpna se navíc na stejnou instituci přímo obrátil samotný polský Nejvyšší soud, který Soudnímu dvoru zaslal několik otázek týkajících se inkriminovaného zákona.

Předsedovo ponaučení

Hlavním cílem snahy PiS převzít kontrolu nad polskou justicí je zajistit představitelům strany Jarosława Kaczyńskiego beztrestnost. Jedná se o přímý důsledek neschopnosti dnešních opozičních politiků, kteří v minulém volebním období ovládali Sejm. Tehdejší vládní koalice pod vedením Občanské platformy totiž nedokázala postavit před Státní tribunál (posuzuje případnou trestní odpovědnost vysokých ústavních činitelů za činy související

s výkonem funkce) ani Zbigniewa Ziobru, ani premiéra Jarosława Kaczyńskiego. Oba byli na základě vyšetřování dvou sejmových komisí viněni z porušení ústavy, zákona o radě ministrů a dalších předpisů v době první vlády PiS z let 2005–2007. Zatímco dnešní opozice se neschopností pohnat oba politiky k zodpovědnosti vystavila povolební brutální politické odvetě, Jarosław Kaczyński si z této lekce odnesl ponaučení. Tentokrát už neponechá nic náhodě.

Symbolickým potvrzením úspěšnosti strategie PiS spočívající v extrémně nebezpečné politizaci justice bylo rozhodnutí již zpacifikovaného Ústavního soudu z července 2018, které posvětilo omilostnění Mariusze Kamińskiego a Macieje Wąsika. Tito muži, kteří během první vlády PiS stáli v čele Ústředního protikorupčního úřadu, dostali v březnu 2015 u soudu první instance tři roky nepodmíněně. Důvodem bylo překročení pravomocí při provokaci namířené proti lídrovi konkurenční populistické strany Sebeobrana Andrzeji Lepperovi. Ačkoli rozsudek nebyl pravomocný, prezident Andrzej Duda v listopadu 2015 udělil oběma stranickým kolegům milost, což jim zároveň přineslo beztrestnost a možnost vrátit se do velké politiky. Prezidentův postup později zpochybnil Nejvyšší soud – a právě to mohl být jeden z důvodů, proč politici PiS ztoulžili mít jeho složení pod kontrolou. Podobné činy, které poškozují mezinárodní věrohodnost Polska, oprávněně vzbuzují obavy a živý zájem také v Bruselu.

Zdá se pravděpodobné, že teprve rezolutní tlak ze strany Evropské unie, jež se v Polsku stále těší obrovské podpoře, by mohl vládní tábor přimět přinejmenším část problematických justičních reforem stáhnout. Vzhledem k blížícím se komunálními volbám na podzim 2018 a volbám do Evropského parlamentu na jaře 2019 však můžeme spíš očekávat snahu odložit otevřený konflikt na později.

Wojciech Hofmański

z polštiny přeložila Anna Plasová

Bez Maďarska by nebylo Polsko. Brusel měl zasáhnout dříve

Polská vláda velmi účelově využila toho, že rozhodnutí Ústavního soudu formálně nabývá účinnosti až publikací. Na základě až nejprimitivnějšího formalismu úplně popřela pravidla právního státu, říká ústavní právník Jan Kudrna v rozhovoru pro *Demokratický střed*.

■ **Polsko a Maďarsko, jsou teď v EU obviňovány z porušování právního státu. Orbánův Fidesz schválil kritizovanou novou ústavu, polské Právo a spravedlnost (PiS) změnilo fungování Ústavního soudu a provedlo spornou soudní reformu. Když odhlédneme od toho, že strana Jarosława Kaczyńskiego na rozdíl od Fideszu nemá v parlamentu ústavní většinu, můžete porovnat jejich postup?**

V obou případech je to špatně. Proti Maďarsku měla EU zasáhnout daleko dříve. S lehkou nadsázkou říkám, že kdyby nebylo Maďarska, nebylo by ani Polsko. Samozřejmě by si voliči pravděpodobně zvolili stejně a Jarosław Kaczyński by své odhodlání neztratil, ale možná by se varové světlo rozsvítilo dřív a nastupující polská vláda by byla trochu zdrženlivější. Kdo ví. Takto u ní mohl vzniknout pocit, že Maďarsku zásahy do justice víceméně prošly.

■ **Zastánci Viktora Orbána tvrdí, že měl kvůli ústavní většině na změny ústavy právo.**

Připomeňme si tedy, co všechno Fidesz udělal. Počet ústavních soudců zvýšil z jedenácti na patnáct a prodloužil jejich volební období. Mocensky mě zajímá to, že se počet zvýšil o čtyři. Tím se okamžitě změnila většina. Prodloužení období na dvanáct let nemusí být takovým problémem. I u nás se uvažuje o tom, že by člen Ústavního soudu mohl působit jenom jedno období, které by se prodloužilo z deseti let na dvanáct. U Nejvyššího soudu snížila Orbánova vláda věkovou hranici pro odchod do důchodu ze 70 na 62 let, tím pádem

byla řada soudců zbavena funkce a byli jmenováni noví. Někteří z odvolaných soudců žalovali Maďarsko

Jan Kudrna (*1976) je český ústavní právník a vysokoškolský pedagog. Působí na Katedře ústavního práva na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Je členem Legislativní rady vlády.

u Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku a vyhráli, ale Nejvyšší soud už se obměnil. Někteří mezitím dosáhli původního důchodového věku 70 let, takže zpátky už nemohli ani podle starého zákona, další už z různých důvodů nechtěli. Několik z nich nastoupilo zpět, ale mocenská změna poměrů tam už nastala. To nebyla jen úprava ústavy.

■ **Jak novou maďarskou ústavu přijatou v roce 2011 hodnotíte?**

Jedná se o takovou zvláštní směs. Je tam mnoho velmi dobrých ustanovení, jež podle mě patří do ústavy, kterou si připravuje rozvinutá země ve 21. století. Například se v ní velmi zdůrazňuje ochrana životního prostředí nebo transparentní zadávání veřejných zakázek. Na druhou stranu jsou tam ustanovení, která se obrací do historie. Mlhavé odvolávání se na judikaturu a ústavní a státní zvyklosti Maďarska za posledních 150 let vypadá jen jako hra na nostalgickou strunu. Ale člověk nikdy neví, co z toho pak může Ústavní soud nebo parlament vytvořit při svém rozhodování. Připomeňme si, že Maďarsko nebylo po celou dobu své existence demokratickým státem postaveným na respektu k právům jednotlivce. Každopádně je v té ústavě patrný jasný mocenský tah na branku. To znamená především zmíněný zásah do složení a struktury Ústavního a Nejvyššího soudu. Nečekalo se, až se soudci obmění přirozeným během času.

■ **Fideszu se také vyčítá, že zrušil výroky Ústavního soudu před rokem 2012.**

V podstatě je to pravda. Součástí ústavních a právních změn je také ustanovení rušící závaznost předchozích rozhodnutí Ústavního soudu. Orbánova vláda navíc zasáhla také do jeho pravomocí. A opět jde o zvláštní směs opatření. Na jedné straně byla zavedena ústavní stížnost pro jednotlivce, kterou do té doby maďarská úprava neznala, ale na druhou stranu byla omezena možnost přezkoumat zákony, které mají nějaký finanční dopad. Toto mělo své historické opodstatnění. Kdo si dnes vzpomene, že se Maďarsko v roce 2010 potácelo na hraně velkých rozpočtových problémů a muselo si půjčovat u Mezinárodního měnového fondu? Hospodaření s veřejnými financemi bylo velmi napjaté. Fidesz potřeboval

provést reformní opatření. Některá z nich snižovala například do té doby velmi vysoká odstupné pro lidi, kteří končili ve veřejných funkcích nebo podnicích. Jeden ze zákonů zaměřených na tyto zlaté padáky Ústavní soud zrušil, čímž vyprovokoval Fidesz ke zmíněné úpravě jeho pravomocí. Když to shrnu, Maďarsko porušilo dobré principy dodržování ústavy a demokratického právního státu, a tady bych slovo právního podtrhl. I když třeba vše bylo formálně pokryté ústavní většinou, zasáhlo se do určité právní jistoty, do rovnováhy systému, do jeho předvídatelnosti a koneckonců také do práv jednotlivců. Odstaveným soudcům byla veřejná funkce svěřena za předem daných podmínek, ničím se neprovinili, ale přesto byli z funkcí odstraněni, aby uvolnili místo jiným.

■ **Na Ústavní soud se zaměřilo i polské Právo a spravedlnost Jarosława Kaczyńskiego.**

Polská vláda několikrát změnila zákon o Ústavním soudu. Je otázka, nakolik se to dělo v souladu s ústavou. Myslím si, že řada ustanovení zasahujících do struktury, ale i mandátů soudců a funkcionářů ústavního tribunálu v rozporu s ústavou byla.

■ **Je vůbec v Polsku možné měnit fungování Ústavního soudu pouze prostou většinou zákonodárců?**

Ano, u nás je taky zákon o Ústavním soudu běžným zákonem. Podle mě však polská vládní většina pošlapala ústavu dvojím způsobem. Za prvé některými detaily úpravy struktury Ústavního soudu a pravidel jeho fungování a obsazování. Druhá věc souvisí se složením tribunálu. Ještě před volbami v roce 2015 se rozhořel velký spor o nové soudce, které volí Sejm. V době, kdy se to dělo, někteří lidé varovali tehdejší vládu pod vedením Občanské platformy, aby nevolila nástupce soudců, kterým skončí funkční období až po plánovaných volbách. Vláda to přesto udělala a poslanci vybrali dva soudce dopředu, čímž vyvolali mimořádně zlou krev. Zástupci vládní většiny tvrdili, že funkční období zmíněných dvou soudců skončí relativně těsně po volbách a že Sejm nemusí být ještě ustavený, aby mohl

ústavní tribunál doplnit. Podle mě zástupci končící vládní většiny lehce farizejsky říkali: Tady hrozí, že by se to nestihlo v řádných lhůtách, tak my ty soudce zvolíme, protože Ústavní soud je důležitý. To odůvodnění bylo velmi slabé. Právo a spravedlnost po vítězných volbách odmítlo uzнат jen volbu oněch dvou soudců, ale i dalších tří, které předchází garnitura vybrala řádně. Načež celou pěťici zvolilo znova, proti čemuž se postavil ústavní tribunál. Významné ovšem je to, že Ústavní soud uznal jako neplatnou volbu oněch dvou soudců zvolených „dopředu“. K tomu už ale nová vládní většina nepřihlédla.

■ **Mně na celé kauze přišlo nejhorší to, jak vláda premiérky Beaty Szydło odmítla v březnu 2016 publikovat pro sebe nepohodlné rozhodnutí Ústavního soudu a tvářila se, že neexistuje. Znáte v poválečné západní Evropě nějaký podobný případ?**

Já bych se bál takového srovnávání. Každá země je jiná. Některé státy nemají ústavní soudy, jak jsme zvyklí. Například Francie kontrolu ústavnosti řeší úplně jiným způsobem a téměř váhám, zda tam nějaký orgán koncentrované ochrany ústavnosti, jako je náš Ústavní soud, vůbec existuje. Je to úplně jiný systém, který je ale funkční. Práva jednotlivce tam pošlapávána nejsou, moc není zjevně zneužívána. Na druhé straně bychom i v západní Evropě při znalosti věci možná mohli nalézt hodně příkladů – byť by se to třeba netýkalo Nejvyššího nebo Ústavního soudu – kde západní vlády jsou v některých momentech schopné pracovat velmi podobně jako ta současná polská. Tady bych to nechtěl soudit. Ale souhlasím s tím, že v tomto případě šlo o flagrantní a až do očí bijící porušení ústavy, protože polská vláda do krajnosti využila formalitu, že rozhodnutí Ústavního soudu nabývá účinnosti až publikací. V tuto chvíli se v podstatě dotkla největší temnoty. Na základě až nejprimitivnějšího formalismu úplně popřela pravidla právního státu, dokonce bych řekl slušnosti. U nás také Sbírku zákonů vydává ministerstvo vnitra, ale to přece neznamená, že ministerstvo může

rozhodnout, který zákon vyjde, nebo nevyjde.

■ **V loňském roce se polská vláda pustila také do změny obecného soudnictví. I tady čelí kritice, že porušuje ústavu. Oprávněně?**

Některé parametry organizace a správy soudnictví jsou nastaveny v polské ústavě. Řekl bych, že protiústavní třeba bylo to, že se zkrátilo funkční období Státní soudcovské rady. Dále se vede určitý spor o to, zda když je v ústavě řečeno, že se členové této rady vybírají z řad soudců, tak jestli to znamená, že to mají být soudci volení jinými soudci. Podle nového zákona je volí Sejm, ovšem mimo jiné na návrh soudců. Poláci tak udělali určitý úrok od velmi silné soudcovské samosprávy k trochu slabší. Kdybychom to srovnali s tím, co existuje u nás nebo v Německu, tak zjistíme, že v polském soudnictví je samosprávný prvek pořád nebyť silnější, protože v Česku nebo v Německu téměř žádný není. U nás je správa v rukou exekutivy, zjednodušeně řečeno v rukou ministerstva spravedlnosti, v Německu také. Polský postup je samozřejmě velmi špatný v tom, že porušuje některá ustanovení ústavy. Kdyby šlo čistě o samotný zvolený model, ovšem prosazený řádnou procedurou, tak ten je plně legitimní. Neexistuje totiž žádný celoevropský nebo západní model správy soudnictví.

■ **Ještě je tu otázka polského Nejvyššího soudu, kde snížili u soudců věk odchodu do důchodu na 65 let, což umožňuje exekutivě obměnit jeho složení. Týká se to mimochodem předsedkyně soudu Małgorzaty Gersdorf, jejíž funkční období je přitom napsáno v ústavě.**

Tady jsme znova u toho, co se stalo v Maďarsku a co považují za bezpochyby protiústavní. Jde o silový způsob, kdy vláda nechce čekat a nenechá obměnu soudců proběhnout postupně, což by samozřejmě bylo přijatelnější. Poláci jsou schopni uvést celou řadu případů, kdy soudnictví nefunguje tak, jak má, kde jsou nejrůznější případy nepotismu. Podle mě se to ale má řešit předvídatelnějšími a standardními způsoby.

Eventuálně se mají pravidla nastavit tak, aby nebyla retroaktivní, protože je to k celému systému právního státu, ale nakonec i k demokracii šetrnější. Jinak hrozí, že až se vláda jednou změní, tak zase vyvolá nějaký obrat, bude chtít napravit křivdy, což v konečném důsledku podryje důvěru ve fungování demokracie a právního státu.

■ **Co by podle vás měla dělat vláda, která přijde po Právu a spravedlnosti? V Polsku teď vzniká jakýsi právní chaos, protože se některá rozhodnutí mohou zpochybňovat argumentem, že byl daný soudce vybrán v rozporu s ústavou. Má se příští garnitura snažit tyto soudce vyměnit?**

To je velmi složitá otázka. Pokud u nových soudců nebudou shledány zjevné excesy, kdy by někdo z nich zneužil postavení, byl bych pro zdrženlivost a velkou umírněnost. Existuje totiž takzvaný Becketův syndrom. Thomas Becket byl nejdříve rádcem anglického krále Jindřicha II., pak se stal arcibiskupem v Canterbury a v tu chvíli se od krále velmi emancipoval. Ten přitom předpokládal, že jeho osobní přítel mu půjde ve sféře duchovní moci na ruku. Skončilo to arcibiskupovým zavražděním. Náš předseda Ústavního soudu Pavel Rychetský hovoří velmi často o tom, jak se on sám osobně oprostil od jakéhosi nánosu politiky a jak nyní vidí celou řadu záležitostí jinak. Když budeme mluvit zejména o běžných soudcích, tak nemůžeme automaticky předpokládat, že absolvent právnické fakulty, který prošel justičním kolečkem a byl jmenovaný za nového zákona, bude spjatý se současnou garniturou. Dokonce i když v nějakém pořádku přeskočil několik uchazečů, tak to ještě neznamená, že bude špatným soudcem a že při svém rozhodování bude zavázaný moci, která ho jmenovala. Ostatně jmenovaný soudce ani nemusí vědět, že byl vybrán na úkor někoho jiného. Takže já bych to řešil následovně: Zcela zjevné excesy opatrně řešit zákonnou cestou. V tom zbytku bych asi situaci nechal být. V opačném případě hrozí to, že se každé čtyři roky odehraje úplně to samé a nakonec to skončí rozvra-

tem demokracie a diktaturou. I když je otázkou, kdy bude PiS vystřídán. Zatím se zdá, že příští rok to nebude.

■ **U nás se zatím podobné vážné míněné snahy omezit Ústavní soud neděly. Čím to je? Je u nás vyšší politická nebo právní kultura? Nebo jsou u nás základní instituce dobře nastavené?**

Podle mě nebezpečí demokracii a právnímu státu hrozí všude. U nás k tomu asi zatím nenastaly podmínky. I když i tady narůstá neurčitá nespokojenost se vším možným, která má však celou řadu racionálních důvodů. Ale míra nespokojenosti ještě zřejmě nedosáhla takové úrovně jako třeba v Maďarsku, kde byla před nástupem Viktora Orbána složitá ekonomická situace. Současně podle mě možná existují určité národní stereotypy nebo rysy. V Maďarsku i v Polsku existuje určitá míra národní hrdosti, jsou tam prvky výraznějšího nacionalismu, které jsou třeba i u nás, ale v jiné podobě. V Česku je společnost relativně stabilnější a vyrovnanější než v Polsku a Maďarsku v momentu, kdy tam došlo k výměně politické garnitury. V Maďarsku a Polsku se navíc objevili výrazní politici, Viktor Orbán a Jarosław Kaczyński, kteří chtěli provést velké změny, chtěli se zapsat do dějin. Naopak v Česku se zatím nevyskytl nikdo, kdo by byl schopný zvednout – alespoň v přepočtu na poslanecké mandáty – nadpoloviční většinu národa, která by mu dala svolení k provedení změn. To je můj osobní, v podstatě laický pohled.

■ **Je zajímavé, že čeští politici, kteří mají autoritářské sklony, na Ústavní soud i obecné soudnictví v podstatě neútočí.**

Kdoví co se u nás může stát, ale určitou nadějí vidím v tom, že možná nemáme takové tendence k dalekosáhlým změnám. Spíše u nás probíhá nějaký proces bez výrazných kontur. Když se podíváme na Poslaneckou sněmovnu, už v ní zřejmě drží většinu protestní strany. Některé protestují jakoby samy proti sobě, protože už jsou částí establishmentu a přesto více nebo méně protestují. Je otázka, jestli tu hrozí nějaké výrazné vzednutí a jestli je zde někdo,

kdo ho může ztělesnit. A kdo by měl tu odvahu. Protože Ústavní soud, alespoň jak to vnímám u lidí, patří spíše mezi instituce s autoritou. Takže u značné části společnosti by případný útok na něj ze strany politické moci mohl vyvolat pochybnosti o tom, co se chystá.

■ **Nicméně se u nás často mluví o porušování ústavních zvyklostí ze strany prezidenta Miloše Zemana. Například když bez ohledu na většinu v Poslanecké sněmovně jmenoval v roce 2013 vládu Jiřího Rusnoka. Může český prezident jmenovat premiérem kohokoliv?**

Otázka je, zda nějaké ústavní zvyklosti existují, a pokud ano, co jimi je. A kolikrát taková zvyklost může být porušena, aby pořád ještě byla zvyklostí? Občas ještě někteří studenti tvrdí, že je tu ústavní zvyklost, že prezident jmenuje premiérem předsedu vítězné strany. Ale to přece není pravda. Josef Tošovský v žádných volbách nekandidoval a byl v roce 1998 jmenován premiérem. Sněmovna souhlasila. Podobně Jan Fischer v roce 2009. Petr Nečas v roce 2010 skončil ve volbách druhý, a přesto ho prezident jmenoval premiérem, neboť se řeklo, že má koaliční potenciál a že s vítěznou ČSSD nikdo nechce jít. V případě Jiřího Rusnoka prezident využil svou ústavní pravomoc. Poslanecká sněmovna toto odmítla, ale pak se rozpustila. Uznávám, že politika je praktickou záležitostí a tohle je teoretický pohled, ale podle mě by bylo čistší a více pedagogické, kdyby se Sněmovna nerozpustila a vyzvala prezidenta, aby navrhl někoho dalšího, znovu ho zamítla a pak aby prosadila svého premiéra. Poslanci si však řekli, že toto nemá smysl a že dosáhnou svého cestou předčasných voleb. Kvůli tomu nebyl realizován celý kontrolní mechanismus ze strany parlamentu. Což z hlediska celé koncepce ústavy byla zásadní chyba. Ústava tu není proto, aby jaksi usnadňovala fungování moci. Je tu proto, aby chránila mě, vás, každého jednotlivce před zneužitím moci. A někdy je třeba o toto mocensky bojovat, byť to je nepohodlné.

Tomáš Fošum

Sirotci Evropy. Proč se Česko nechová v EU chytře

Omylem mnoha našich je, že se v Evropě neřeší nic jiného než uprchlíci. Katastrofické scénáře spojené s migrací je pak vedou k přesvědčení, že se Evropská unie brzy rozpadne. Tato nálada, na níž se veze i tuzemská politická elita, se nám může vymstít. Unie se v příštích letech skutečně hodně promění. Jenže ne kvůli milionu utečenců, ale kvůli odchodu téměř sedmdesáti milionů obyvatel Velké Británie. Třetí největší ekonomiky v Evropě, jednoho z hlavních financíerů unijních dotací a klíčového hráče na evropském hřišti, který často kopal za věci výhodné také pro Česko.

Po roce 2019 se kvůli brexitu v Evropské unii změní rovnováha sil, což dlouhodobě ovlivní i český stát. Přidejme k tomu přetahování o nový evropský rozpočet pro období po roce 2020, kdy bude méně příjmů i ochoty dělit se s východní částí EU. Nebo debaty o reformách v eurozóně, což je jen jiný název pro to, aby na společném trhu bez cel a bariér mohly dále koexistovat rozdílně fungující ekonomiky severních a jižních členských států. A rázem tu máme výbušnou směs, kde je migrace pouze jedním z klíčových problémů, jež se v tuto chvíli na evropské úrovni řeší.

Na české politice v EU je nejsmutnější, že se viditelně zabývá hlavně otázkou, která pro tuto zemi nepředstavuje reálný problém. Nikdo po českých představitelích nechce, aby spáchali politickou sebevraždu a přijímali desetitisíce migrantů. Na to opravdu nejsme připraveni, a navíc to po nás v Unii nikdo nežadá. Trocha racionality by však neškodila, protože některé věci se už nedají vysvětlit. Třeba to, že podle premiéra Andreje Babiše není možné se postarat o padesát syrských dětí, jimž ve válce zabili rodiče. To už snad není ani iracionální, z toho se prostě zvedá žaludek.

Osudová Evropa

Česko kvůli své poloze, velikosti a fungování ekonomiky nikdy nemůže překročit hranice Evropy. Nemáme moře, je nás deset milionů, což odpovídá jednomu městu v Číně, a nemáme ani tradici obchodu se světem jako třeba Britové a Nizozemci. Globálně mohou z Česka uspět jednotlivci nebo firmy. Čím více jich bude, tím lépe. Pokud k tomu stát vytvoří podmínky, včetně kvalitní ekonomické diplomacie, tak jenom dobře. Třeba pak budeme podobně úspěšní jako Švédové. Okolní svět ale pro nás kvůli omezenosti našich zdrojů alternativou k evropské integraci být nemůže.

Proto je špatně, když se Češi vyřazují z debaty o budoucí podobě Evropské unie. Nejsme tak bezvýznamní, abychom nebyli žadaným spojencem pro klíčové země „Severu“, jako jsou Nizozemsko, Německo a Švédsko, které se snaží něco aktivně dělat. Vždyť stále máme kvalitní průmysl, nízkou nezaměstnanost a naše zadlužení je pořád snesitelné (o trendu z posledních let ovšem raději pomlčím). Téměř bez problémů bychom splnili kritéria pro přijetí eura.

Je docela symbolické, že Nizozemsko, které Brity nahrazuje v roli lídra podporujícího liberální přístup k vnitřnímu trhu, s Českem ve svých úvahách příliš nepočítá. Ono se těžko pracuje s někým, kdo má v sobě dva extrémy – na jedné straně sebelítost, že nemůže nic ovlivnit, a na straně druhé tendenci považovat se za toho, který ví všechno nejlíp. Tahle směs fatalismu a namyšlenosti dost připomíná Rusko. Jenže to je na rozdíl od nás pořád velmoc, byť upa-

dávající a závislá na cenách ropy a plynu.

Je tu však ještě další věc, jež Česku brání, aby se dokázalo aktivně podílet na proměně EU ve svůj prospěch. Tuzemské politické elity až na výjimky členství v Unii nikdy nepřijaly za své. Pro ty západně orientované bylo vždycky důležitější NATO a jejich sen o speciálním vztahu se Spojenými státy. Pro pragmatické politiky všechno stálo na evropských fondech, přičemž nikdy nedošlo k tomu, že Česko bude opravdu bohaté a úspěšné až ve chvíli, kdy nebude brát, ale dávat. Ti, kdo jsou orientováni na východ, jen mlčeli a čekali.

Mezi českými politiky chybí sdílený pocit, že je Evropská unie také jejich. Proto těžko chápou, že se v EU po brexitu změnila atmosféra. Zakladatelské země ji chtějí zachovat a nejasají nad představou jejího oslabení. Potřebují, aby fungovala, protože považují tohle půlmiliardové společenství za užitečný nástroj ve světě. Pro jeho zachování jsou pak staré členské státy ochotné ledacos udělat, například se problémových zemí v krajním případě zbavit.

Co dělat?

Od českého premiéra by to tudíž v Bruselu chtělo méně bezobsažných selfíček s politiky, a místo trapného vychloubání, kolik umí jazyků, by se mohl raději zaměřit na to, co v nich říká. Pozitivní je alespoň to, že se Andrej Babiš nedávno nechal českým byznysem dotlačit k prohlášení, že být mimo EU je šílenství. Dál zatím jít nechce. Od jeho vlády není reálné čekat nějakou smysluplnou evropskou politiku. Spíše se dále potvrdí nevypočitatelnost Česka jako partnera, který ale nepřekročí jistou hranici.

Výhledově má Česko jen dvě možnosti, jak dát symbolicky i prakticky najevo, že o EU dále stojí. Tou první je stanovit termín pro přijetí eura a vyhlásit, že ho opravdu chceme. To by Česku umožnilo, aby ho začali vnímat při jednání o reformách eurozóny jako partnera. Druhou možností je působit jako most k Polsku a Maďarsku, což by mohlo zvýšit náš význam uvnitř EU. Je i v našem zájmu, aby současné spory unijních institucí s polskou i maďarskou vládou nezašly příliš daleko.

Petr Zenkner

Politika potěšení versus Dobrá změna

V reakci na vládu strany Právo a spravedlnost (PiS) a její kreativní přístup k ústavním a demokratickým zvyklostem se v Polsku objevila řada kvalitních analýz, které si kladou základní otázky: Proč se polská politika dostala do současného stavu? Jak je možné PiS porazit? A jak má země vypadat poté, co se tak stane? Odpovědi na ně hledá i autor pocházející z liberálního tábora.

Tomasz Sawczuk (1989), člen redakce internetového týdeníku *Kultura Liberalna*, začíná svoji knihu *Nowy liberalizm* (Nowy liberalizm) popisem aktuální vnitropolitické situace nad Vislou. Konflikt liberálů s konzervativci vnímá jako jalový, neboť se neshodnou ani na základním vymezení problému. Navíc se verbálně spor mezi nimi posunul do absurdní roviny – jedni válčí proti totalitní vládě, druzí naopak viní opozici z toho, že chce prolévat krev.

Současný polský kabinet považuje Sawczuk za špatný. Právo a spravedlnost se spíše než dobře vládnout snaží plnit historickou misi. Jenže velkými hesly pouze zakrývá svou chronickou neschopnost, když neumí přijmout kritiku a svoji politiku vydává za národní zájem. Opozice

v čele s Občanskou platformou zase nepůsobí dostatečně věrohodným dojmem a odmítá pochopit, že vítězství PiS v roce 2015 umožnila svými chybami během předcházejícího vládnutí právě ona. Dva polské kmeny tak svádějí zaslepený boj. Sawczuk ideový konflikt jako takový neodmítá, neboť hnát se za nedosažitelnou národní jednotou podle něj postrádá smysl. Společnost se tedy sporům vyhýbat nemá, ale zároveň musí být spojena „tisícem malých švů“.

Revoluce shora

Kniha je rozdělena na tři hlavní kapitoly. V první se autor věnuje povaze vlády PiS, ve druhé úkolům protipisovské opozice a ve třetí budoucnosti polského liberalis-

mu. Tomasz Sawczuk se snaží dokázat, že PiS osciluje mezi konzervatismem (strana je konzervativní především v archaickém chápání autority a disciplíny: vládce, kterému se neodporuje, by měl umět vzbuzovat strach) a revolucí. Projekt Dobré změny (heslo kampaně PiS před posledními volba-

mi) totiž není pouhým PR trikem, ale rovněž odpovědí na autentickou potřebu proměny země a reakcí na frustraci části voličů, kteří chtějí pocit bezpečí a touží „být u sebe doma“. Podle PiS k nápravě polské III. republiky (III Rzeczpospolita) nestačí pouze reformovat instituce, ale je třeba též budovat identitu občanů – jak ideologicky (pomocí historie, viz třeba propagace takzvaných prokletých vojáků, kteří válčili s nastupujícím komunistickým režimem), tak materiálně (například program 500 plus podporující rodiče vychovávající děti).

Vládnoucí strana se snaží vytvořit demokracii, jež nebude v jejích očích sloužit privilegovaným, zkorumpovaným a vykořeněným elitám. Proti nim předseda PiS Jarosław Kaczyński staví myticky jednotný lid. Na ten ovšem zároveň často nahlíží spatra, když o něm dokáže mluvit jako o matérii, kterou je třeba přesvědčit, odnaučit zlovykům z doby komunismu a od základů znovu vybudovat její identitu. Jedná se tedy o jakousi revoluci shora. Když se proti ní začne značná část veřejnosti bouřit, uchyluje se Kaczyńského strana ke dvěma strategiím: ke koncentraci moci a radikalizaci sporu.

Sawczuk tvrdí, že PiS je ve svém snažení odsouzeno k neúspěchu. Nereprezentuje celou společnost, proto vytváří výše zmíněnou iluzi lidu (často přitom používá pojem suverén), jehož vůli pak politicky realizuje – jak se tvoří „polskost“ nebo obnovují tradice, ovšem neví. V okamžiku, kdy úspěch identitární politiky nelze nijak změřit, dostává před samotnou činností (ta je navíc často protichůdná a především dost proměnlivá) přednost „vyznání víry“. To znamená loajálnost k vládě v čele s její nejvyšší autoritou, „řadovým“ poslancem Jarosławem Kaczyńským. Místo nového státu tak vzniká pouze nová vládní elita.

Projekt *Dobré změny* Sawczuk kritizuje z několika důvodů. V první řadě proto, že radikalizací sporu se těžko napravuje stát. Projekt je špatný i kvůli tomu, že vede boj na několika frontách, opírá se o věrné vykonavatele na úkor solidních institucí a nemá žádnou (sebe)kontrolu. PiS chybí i v jednoduchých záležitostech a balancuje na hraně patosu a směšnosti. A v neposlední řadě současná vláda nerada vidí politický pluralismus a snaží se z opozice dělat reprezentanta partikulárních zájmů, případně líčí své odpůrce jako agenty cizích států.

Antikaczyński nefunguje

Druhá třetina knihy se věnuje nedobrému stavu polské liberální opozice, který autor zasazuje do kontextu celosvětové krize liberální demokracie. Úkolem opozice je zvítězit nad PiS této krizi navzdory. Proto nesmí ignorovat

frustraci, která k ní vedla, a musí na ni zformulovat atraktivní odpověď. Pokud tak neučiní, možná sice Kaczyńského stranu ve volbách porazí, ale populismus se opět vrátí, byť třeba v jiné formě. Stavět problém jako „buď my, nebo katastrofa“, z dlouhodobého hlediska ničemu nepomůže.

Problém liberálů vidí Tomasz Sawczuk v tom, že se nedokázali zorientovat po prohře ve volbách v roce 2015. Autor dnešní opozici ostře vytýká, že voliče PiS označuje za podvedené nebo nevděčné a iracionální. Sawczukovi se také nelíbí rovnítko mezi bojem proti současné vládě a obranou demokracie. Především ale opozici vytýká její „pisocentrismus“, když většinou pouze reaguje na politiku a vyjádření představitelů Práva a spravedlnosti. Jejím problémem je také to, že nedokáže příliš rozlišovat mezi tím, co je třeba bránit, a tím, co už je patologickým jevem, na jehož kritice PiS získává oprávněnou podporu. Za této situace dokáže Kaczyńského partaj nad opozicí vítězit, když líčí politický souboj jako zmiňovaný konflikt mezi elitami a lidem.

Inspirující teplá voda

Poslední kapitola knihy se týká liberalismu v dnešním Polsku. Ten podle autora trpí třemi neduhy: nepolitickostí, ekonomismem a nedostatkem samostatnosti. V důsledku toho liberální tábor v minulosti nepřikládal dostatečnou váhu demokratickému rozměru politiky, utíkal k volnotržnímu dogmatismu a byl ovlivněný konzervatismem.

Cílem polského liberalismu by podle Tomasze Sawczuka měl být pragmatismus. Inspiraci lze hledat u Donalda Tuska a jeho politiky „teplé vody v kohoutku“. Dnešní předseda Evropské rady byl prvním polským politikem, pro kterého pragmatismus (a stabilita) představoval cíl, nikoliv prostředek politiky. Pragmatismus Občanské platformy ale zůstal nedotažený. Ve velké míře byl antipolitický a příliš závisel na charismatickém lídrovi. Nepodařilo se ho tak institucionalizovat a nakonec umožnil nástup populistů.

Tomasz Sawczuk postuluje „politiku potěšení“ („polityka przyjemności“), kdy základem demokratické diskuse budou lidské potřeby a touhy. Středová liberální politika musí být podle něj názorově flexibilní, nedogmatická, proměnlivá, díky čemuž bude schopna reagovat na aktuální problémy a výzvy. Zatímco PiS charakteristickým jazykem (newspeakem) tvrdí, že reprezentuje jednotný lid, a na základě toho si přivlastňuje právo interpretace jeho potřeb, „politika potěšení“ by měla diskutovat s jednotlivými skupinami obyvatel a na základě toho vytvářet program. Jako první vlaštovky vidí Sawczuk některá lokální, městská hnutí.

Jan Škvrňák

Tomasz Sawczuk: *Nowy liberalizm*. Fundacja Kultura Liberalna, 2018

Rok s Visegrádem: lekce z demokracie

Visegrádská terapie. I tak lze nazvat roční program V4 in Europe, který byl v rámci Visegrádské školy politických studií loni otevřen na Evropské diplomatické akademii v Polsku. Všichni jeho účastníci včetně autora těchto řádků dostali příležitost se hlouběji seznámit se spoluprací kvarteta středoevropských zemí, s jejími přednostmi, slabinami i možnostmi.

Během programu jsme mimo jiné absolvovali přednášky expertů a lidí z praxe. Ve Štrasburku jsme například měli možnost potkat jednotlivé představitele Evropského dvora pro lidská práva či stálého zástupce České republiky při Radě Evropy Emila Ruffera. Výsledkem ročního úsilí byly pak semináře na školách, během kterých jsme studentům představili náš projekt, popsali vznik a fungování visegrádské čtyřky (V4) a promluvili o důležitosti spolupráce jak mezi touto skupinou států, tak na úrovni celé EU.

V rámci programu se sešla skupina vybraných studentů, expertů na zahraniční politiku a zaměstnanců evropských institucí a různých výzkumných center. Všechny spojovalo to, že pocházejí ze zemí Visegrádu. Prožili jsme spolu zajímavý rok plný politických zvratů a změn v našich státech. Sdíleli jsme obavy z některých kroků, které naše vlády (zejména maďarská a polská) během tohoto období podnikaly. Pojem visegrádská terapie se tak zrodil v průběhu našeho pravidelného setkávání.

Demokracie za okny

Většina akcí se konala v Polsku, ale začínali jsme ve Štrasburku, kam jsme se na začátku listopadu sjeli z celé

Evropy na Světové demokratické fórum. Jeho tématem byl zejména populismus. Bylo přínosné sledovat názory mladých lidí prakticky z celého světa, jak na tento jev nahlíží. Nejzajímavější mi přišla diskuze týkající se nárůstu populismu v zemích mimo Evropu, která potvrdila,

že jde o celosvětový fenomén a styl politiků se napříč kontinenty příliš neliší. Ukázalo to především vystoupení šéfa turecké opozice Kemala Kılıçdaroğla z Republikánské lidové strany (CHP). Jím popisovaná rétorika představitelů tureckého vládního tábora silně připomínala některé výskyty evropských populistů.

Mimořádně, v době, kdy se v budově Evropského parlamentu zmíněná konference konala, probíhaly venku velké protesty požadující propuštění kurdských aktivistů vězněných v Turecku. Zatímco jsme v kantýně čekali na skvělé tříchodové obědové menu, pod našimi okny držely protestní hladovku desítky lidí s transparenty. Skutečné demokratické fórum bylo v tu chvíli spíše tam...

Dvě tváře Polska

Do Varšavy jsme přijeli 11. listopadu, tedy zrovna na polský Den nezávislosti. Po týdnu ve Francii nemohl být kontrast větší. Ve varšavských ulicích se pohybovaly desítky tisíc lidí, řada z nich s pochodněmi a svíčkami. Prodírali jsme se davem, ve kterém bylo mnoho rodin s dětmi, ale také zahalených fotbalových hooligans a extrémistů. Zpočátku to celé vypadalo jako celkem normální oslava

státního svátku, než tuto představu narušil plakát s nápisem „Bílé Polsko, naše Polsko“.

Jedno varšavské ráno mě zase probudil podivný zvuk přicházející zvenčí. Záhy jsem zjistil, že pod okny stojí skupinka zhruba dvaceti Poláků. Muž v čele průvodu nesl velký kříž, ostatní v rukou drželi polské vlajky a transparenty. Za chvíli se ozval amplion, načež jsem pochopil, že se skupinka modlí za zachování konzervativních hodnot a křesťanského rázu své země.

Pak jsme ale měli příležitost poznat i jinou tvář Polska. Na debatách s bývalým diplomatem, při představení inovativních projektů, které mnohdy překračovaly hranice Evropy, či při expertních debatách o současných výzvách EU. Naše lekce zaměřující se na evropský právní systém a fungování Unie byly výborné, a to jak svým obsahem, tak svým přesahem do současných problémů našich států. Spousta mladých nadšených a vzdělaných lidí, které jsme ve Varšavě potkali, dávala naději, že tento problematický region, jak je často na Západě Visegrád chápán, má i svůj nepochybný potenciál.

Krakovská příprava

Na začátku ledna jsme se sešli v polském Krakově. Teplo ty přes noc klesaly hluboko pod bod mrazu. Jedno jsme ale okamžitě ocenili my všichni, co už jsme zde někdy byli. Městu se totiž zcela vyhnul pro toto období obvyklý smogový mrak. Hlavní bod krakovského programu představovala mezinárodní bezpečnostní konference na Jagellonské univerzitě. Tématem byla zejména důležitost EU a NATO v rámci bezpečnostní struktury v Evropě. Panelisty byli vojenští i nevojenští pracovníci aliance, další odborníci na bezpečnost a v neposlední řadě také vybraní účastníci našeho programu.

Po konferenci jsme v Krakově ještě absolvovali lekce, jak správně připravit výše zmíněná setkání na školách, která nás v závěrečné fázi projektu čekala. V rámci příprav jsme se bavili o současné generaci studentů, zkoušeli nové metody výuky a snažili se připravit prezentaci atraktivní pro mladé publikum. Během následujících měsíců nás pak čekal výjezd do škol v našich zemích. Záměrně jsme vybrali školy, kde evropská témata tolik nerezonují. Nejsou v hlavních městech a aktivně se neúčastní programů regionálních Eurocenter. Hovořili jsme zde o V4 a pak zejména o tom, jak se našich životů bezprostředně týká evropská integrace.

Češi nepropadli

Výsledek nás v mnohém překvapil, a sice zejména tím, že Česko nevyšlo z porovnání s Maďarskem, Polskem a Slovenskem úplně špatně. Zaznamenalo sice zřejmě nejnižší znalost o V4, ale zároveň vykazovalo celkem vysoké povědomí o evropských realitách. Nejhorší si vedlo Maďarsko, kde se euromýty a různé hoaxy objevovaly nejvíce (mimořádně, zrovna v té době prosazovala vláda Viktora Orbána nový balíček zákonů proti nevládním organizacím a jejich financování ze zahraničí nazvaný Stop Soros). Nejlépe dopadlo Polsko. Tamní studenti o Visegrádu slyšeli a často dokonce dokázali uvést podrobnosti. Zároveň si uvědomovali důležitost Unie, což bezpochyby souviselo s vysokou podporou členství v EU v Polsku (přes

70 procent respondentů v dubnovém výzkumu Eurobarometru).

Každý z nás připravil svůj program trochu jinak a přizpůsobil ho situaci ve své zemi, takže výsledky nejsou úplně srovnatelné. Ostatně hlavním cílem nebylo naše čtyři státy poměřovat, ale otevřít mezi žáky diskuzi a také ukázat visegrádskou skupinu jako společenství zemí, které mají obrovský potenciál a mohly by ho dohromady daleko více využívat. Není náhoda, že tyto státy lákají čím dál tím více západních investorů. Jedná se totiž o oblasti hospodářsky, společensky a mnohdy i infrastrukturálně vyspělé, které si ale zároveň stále zachovávají atmosféru neobjevených zemí. Druhou stranou mince je krátkozraký přístup některých visegrádských politiků, z něž plyne celkové nepochopení komplexnosti evropské politiky. Zhoršuje se tak vnímání Visegrádu jako celku ze strany Západu.

Závěrečná evaluace našeho programu se konala v červnu ve Varšavě. Sestavili jsme zde šablony lekcí, které lze v jednotlivých zemích využívat k výuce o V4 a EU. Téma, jež je jinak některými učiteli obávané a mnohdy v osnovách přeskakované, lze představit zábavnější a interaktivní formou. Už jen kvůli tomuto výstupu měl program smysl. Nám účastníkům pak přinesl mimo jiné sít cenných kontaktů, nové informace, možnost podělit se o něco z odborné látky se studenty a vidět Visegrád zase z trochu jiné perspektivy. Účast v tomto nebo podobném programu bych všem určitě doporučil.

Tomáš Dvořák

Potemněle odpoledne na krakovském rynku.

Foto: Tomáš Fošum

Státy v nesnázích aneb když se děti nerodí

Západ prochází novou fází demografické krize. V posledních desetiletích bývalo zvykem, že hospodářské úspěchy pomáhaly plnit porodnice a hospodářské potíže je naopak vyprazdňovaly. To už teď úplně neplatí. Ve většině západních zemí již několik let porodnost navzdory vzestupu ekonomiky klesá či stagnuje. Jde o další kamínek do mozaiky přibývajících problémů v rámci našeho civilizačního okruhu, které souvisejí s proměnou současné společnosti. Střední Evropa se zatím trochu vymyká, ale ani zde není důvod k jásotu.

tilita vrátila k úrovni kolem 1,5 dítěte na ženu. Na konci první dekády nového století ji některé státy dokonce překonaly. Zbývající postkomunistické země si ale vedly hůře a ve spojení s vyšší emigrací a úmrtností se začaly rychle vylidňovat. Šlo především o země Balkánu a bývalého Sovětského svazu, značné problémy vykázalo také Maďarsko.

Vedle módních témat, která média dnes a denně řeší, se v pozadí krčí prohlubující se demografická krize. Demografie má přitom na společnost zásadní dlouhodobý dopad. Například prodlužování lidského života od 19. století postupně vyhrlo do té doby minimální generační střety, rozmach vzdělání a životní úrovně zase vedly k méně početným rodinám. Nynější zvyšování podílu seniorů a menší počet dětí podvazují hospodářský růst, neboť firmy nemohou sehnat dostatek zaměstnanců. Navíc penzisté mají nižší spotřebu, déle profitují ze sociálního systému a celkově snižují potenciál státu v mnoha sférách – od politiky přes vědu či obranu až třeba po sportovní zápolení. Napětí v evropské společnosti také zvyšuje čím dál větší nepoměr mezi ubývajícími a stárnoucími starousedlíky a vitálnějšími příchozími z ostatních kontinentů. Nedostatek pracovníků ostatně představuje jedno z hlavních hesel německých zastánců masového přijímání migrantů. Časté argumenty o brzké nepotřebě lidské síly v ekonomice kvůli automatizaci a robotizaci jsou zatím hodně vzdálené realitě. Podobně liché jsou i názory na ozdravující účinek klesající populace. Mizení lidí sice možná prospěje přírodě, ale pokud se každoročně zmenšuje počet ekonomicky aktivních ve prospěch ekonomicky neaktivních, tak se potenciální velký průšvih mění v jistotu. A zbytek světa stejně vymírat nehodlá.

Od Východu na Západ

Úhrnná plodnost (fertilita) udává průměrný počet dětí na jednu ženu a používá se jako hlavní ukazatel generační obměny a dlouhodobé udržitelnosti společnosti. Donedávna byla v Evropě poměrně stabilně regionálně rozvrstvená. Ačkoliv až na výjimky žádný stát nepřesahoval potřebných 2,1 dítěte na jednu ženu, platilo, že ve spíše katolických a pravoslavných jižních státech byla fertilita nižší (okolo 1,5 potomka a méně) a podobně tomu bylo v německy mluvících zemích střední Evropy. Naopak v severněji položených zemích – ať už původně protestantských, jako jsou Velká Británie, Skandinávie, Nizozemí, nebo katolických, jako jsou Francie, Belgie a Irsko – se děti rodilo více, což platilo i pro mimoevropskou anglosféru (USA, Kanada, Austrálie a Nový Zéland).

Pro země bývalého východního bloku pak byly typické velké výkyvy. Stále ještě slušnou porodnost okolo dvou dětí na matku z osmdesátých let vystřídal kolem roku 2000 radikální propad až k hranici jednoho potomka na ženu. Projevily se zde změny životního stylu a přístupu státu k rodinné politice po pádu komunismu. Později se však fer-

Konjunktura navzdory

Od poslední hospodářské krize, během které porodnost v souladu s tradicí trochu poklesla, se Západ dostal do nové fáze, jež jeho demografické problémy prohlubuje. Fertilita se navzdory obnovené prosperitě začala snižovat i ve většině států, které dosud větší obtíže neměly. A převážná část těch zbývajících přinejlepším stagnuje. Řada žen totiž oddaluje mateřství a mění se celkový životní styl. Sever Evropy a Francie klesají někdy od let 2013 až 2014. Například Irsko, jež spolu s Francií a Švédskem vykazuje nejvyšší úhrnnou plodnost v EU, mělo ještě v krizovém roce 2010 fertilitu 2,1 dítěte na ženu. Jenže v hospodářsky veleúspěšném roce 2017 se sedmiprocentním vzrůstem HDP to bylo už jen 1,8 dítěte. Reálně se tak počet narozených během sedmi let snížil ze 75 tisíc na 62 tisíc ročně.

Podobně klesá porodnost i v anglosféře. Dobře je to vidět i na Spojených státech, zmítaných společenskými konflikty. Ještě v těžkém krizovém roce 2010 měly fertilitu 1,93 potomka na jednu ženu (v letech před krizí dokonce okolo 2,1), ale v roce 2017 už jen 1,77. Pomalu se zotavující jih Evropy si pak nízkou porodnost udržuje i v dobách mírného hospodářského růstu. Dokonce i ve Španělsku, kde po hluboké krizi už několik let ekonomika roste, zůstává fertilita velmi nízká (1,31 dítěte v loňském roce).

Svérazně se v tomto desetiletí vyvíjí úhrnná plodnost v bývalém východním bloku. Balkánské státy většinou pokračují v rychlém vymírání, stejně tak Ukrajina (v hranicích z roku 2013), která od vyhlášení samostatnosti před sedmnácti lety přišla asi o osm z 52 milionů obyvatel. V roce 2012 dosahovala tamní fertilita ještě 1,53, v roce 2017 už jen asi 1,38 dítěte na ženu. Minulý rok se na území ovládaném Kyjevem narodilo o 210 tisíc lidí méně, než jich zemřelo.

Pokud si však někdo myslí, že by ukrajinský národ v ruské náruči rostl, tak se mýlí. Rusko bylo v první půlce tohoto desetiletí právem oslavováno za nečekané ukončení katastrofálního poklesu populace, protože z úbytku milion obyvatel ročně v době nástupu Vladimira Putina k moci to dotáhlo až na přebytek nově narozených nad zemřelými v letech 2013 až 2015. Jenže od té doby se začaly projevovat hospodářská krize a slabší ročníky matek. Počet zesnulých tak loni přecíslil narozené o 136 tisíc. Fertilita klesla z 1,78 potomka na ženu v roce 2015 na loňských 1,62, navíc to letos vypadá na další rychlý propad. Přitom ruská ekonomika od minulého roku zase trochu roste.

Co se týče Balkánského poloostrova, regionální premiant Rumunsko, jehož ekonomika nepřetržitě stoupá od

roku 2011, sice zaznamenal zvýšení fertility (z 1,52 dítěte v roce 2012 na 1,64 roku 2017), ale kvůli vysoké emigraci a úmrtnosti je reálný počet novorozenců ještě menší než v době nejhlubší ekonomické krize z let 2009 až 2010. Tradiční každoroční přebytek zemřelých nad novorozenci se tak stále zvyšuje.

Maďarsko vymírá

Situace střední Evropy se od zbytku Západu a částečně i Východu poněkud liší, neboť v posledních letech zažíval tento region setrvalý růst fertility. V dlouhodobě vymírajícím Německu se zvýšila úhrnná plodnost z 1,36 dítěte na ženu v roce 2009 na 1,59 v roce 2016, a zmizela tak téměř polovina přirozeného úbytku (převahy zemřelých nad narozenými) z asi 211 tisíc roku 2013 na 119 tisíc v roce 2016. Minulý rok počet narozených mírně klesl. U německých statistik se zatím těžko filtrují dopady migrační krize, jež vrcholila před třemi lety.

Podobně je tomu v Rakousku, které si dlouhodobě udržovalo zhruba vyrovnaný poměr zemřelých a narozených. Navzdory hospodářským výkyvům se zde podařilo zvýšit fertilitu z 1,4 v roce 2009 na 1,53 dítěte v roce 2016 a přebytek novorozenců nad zemřelými činil sedm tisíc. Taková čísla Rakousko zažilo naposledy v první půlce osmdesátých let. Loni se počet dětí opět zvýšil o dva a půl tisíce, nicméně fertilita se zredukovala na hodnotu 1,52 dítěte, neboť se narodily většímu počtu matek. Jak u Rakouska, tak především u Německa další roky ukáží, zda se podaří výrazně zvýšit i u domácí populace počet potomků na takovou úroveň, aby byl demografický propad alespoň částečně zvládnutelný.

Růstovou tendenci lze vidět i mezi zeměmi visegrádské čtyřky. Nejhuře je na tom Maďarsko, které vymírá od roku 1981 a přes mírné zlepšení za vlády Viktora Orbána se zde mnoho nezměnilo. Mezi lety 2011 a 2017 sice fertilita stoupla z 1,23 na 1,49, ale přirozený úbytek o čtyřicet tisíc obyvatel ročně pokračoval. Pokud takto rychle vymíráte už několik desetiletí, je v každé další generaci výrazně méně potenciálních matek, takže podobné zvýšení úhrnné plodnosti už dávno nestačí. Je až s podivem, že tento bobtnající problém (od roku 1981 přišlo Maďarsko o milion obyvatel), jehož řešení Orbán už mnohokrát neúspěšně sliboval, nesehrál větší roli při nedávných parlamentních volbách.

Polsko sice začalo vymírat až na přelomu tisíciletí, ale oproti Maďarsku se musí vyrovnávat s vyšší emigrací mladých. Ti mimochodem mívají ve své oblíbené Británii asi dvojnásobně vyšší porodnost než doma. Také proto strana Právo a spravedlnost (PiS) vyhrála ve volbách 2015 s jednoduchým programem 500 plus, v rámci kterého dostane rodina na druhé a každé další dítě 500 zlotých, tedy více než tři tisíce korun. Výsledek byl ten, že po období poklesu a stagnace (přestože polské hospodářství nespadlo do recese) se fertilita zvýšila z 1,32 dítěte v roce 2015 na 1,46 v roce 2017. V reálných číslech je to asi 33 tisíc dětí navíc.

Čas se krátí

Slovensko si relativně vyšší porodnost uchovalo až do poloviny devadesátých let, a má tedy ještě relativně čas zvratit nepříznivý trend. Převahu zemřelých nad novoro-

zenci země zažila jen v prvních třech letech nového století. Slovensko poté poměrně rychle zvládlo hospodářskou krizi a od roku 2012, kdy vláda Roberta Fica umožnila štedřejší přístup k sociálním dávkám, se fertilita zvýšila z 1,34 potomka na ženu na loňských 1,52. Počet ročně narozených dětí však reálně vzrostl jen o dva tisíce, neboť také Slovensko se vytouženému počtu 2,1 dítěte na matku již dlouho ani nepřiblížilo. Převís nově narozených nad zesnulými tak loni činil pouhé čtyři tisíce. Debatu o podpoře porodnosti komplikuje často problematické soužití mezi většinovou společností a početnou romskou menšinou. V tom se ostatně Slovensko příliš neliší od České republiky.

Tuzemská fertilita klesla pod 2,1 dítěte už v roce 1980, ale ještě do začátku devadesátých let nebyla daleko od dvou potomků na ženu. Jenže pak se hluboce propadla, přičemž smutný rekord drží rok 1999 s hodnotou 1,13 dítěte. Výraznější zvýšení nastoupilo až od poloviny minulého desetiletí, kdy se roku 2008 dostala alespoň na úroveň 1,5. Poté následovala hospodářská krize a menší propad, který roku 2011 kulminoval na hodnotě 1,42. Od té doby však fertilita vystoupala až na 1,67 v roce 2017. To je zdaleka nejlepší hodnota ve střední Evropě a určitou naději vzbuzuje i fakt, že v Česku zůstává bezdětných jen asi desetina žen (nejmenší hodnota v EU), což vynikne v porovnání s Němkami, z nichž děti nemá každá čtvrtá.

Zvýšení porodnosti do své agendy přijala i nová česká vláda, čímž plynule navazuje na předchozí kabinet, kde s tímto tématem operovala hlavně KDU-ČSL. Nadějný vývoj však kalí několik faktů. Tím prvním je, že po čtvrtstoletí, kdy se rodilo mnohem méně dětí, než bylo třeba ke generační obměně, už jejich celkový počet příliš nenarostl. Oproti roku 2013, kdy zde končila hospodářská krize, jich loni přišlo na svět jen o osm tisíc více (celkově 114,4 tisíce). Přitom ještě v roce 2008 se při nižší fertilitě narodilo 119,6 tisíce dětí. Čas pro přiblížení se k trvale udržitelné hodnotě 2,1 potomka na ženu se tedy rychle krátí. Optimismus nevzbuzuje skutečnost, že data za první měsíce roku 2018 ukazují drobný pokles či stagnaci po celé střední Evropě. Pokud se tento trend potvrdí, s menším zpožděním se celý region nejspíš připojí k sestupné tendenci Západu i Východu v poslední dekádě. V takovém případě zbývá času na nápravu ještě mnohem méně. Navíc nynější ekonomická konjunktura může brzy skončit.

Jan Holovský

Mají si kde hrát.

Foto: Pixabay/tolmacho

Polsko a Turecko: přátelství přes barikády

Na první pohled by se mohlo zdát, že vztahy Polska, které se považuje za výspu křesťanství, a Turecka, jež se po staletí pokoušelo exportovat do Evropy islám, musejí být od nepaměti plné konfliktů. Ve skutečnosti oba národy spojují dlouhodobé sympatie.

V roce 1683 se Jan III. Sobieski postavil do čela koalice států, která měla zachránit habsburskou monarchii před tureckým jařmem. Polský král dodnes platí za vládcu, jenž zastavil expanzi agresivního islámu do Evropy. Ovšem Sobieski měl slabost pro vše turecké, což se mimochodem projevilo i v jeho způsobu oblákání. Navíc bitva u Vídně znamenala jednu z posledních epizod polsko-tureckých válek.

Nejenže spolu už pak obě země nebojovaly, ale dokonce se staly strategickými partnery. Polští historici se po léta přou o smysl Sobieského výpravy, jež v první řadě posílila habsburský stát, který se ke konci 18. století zapojil do dělení Polska. Ba co víc, hlavní nepřítel už tehdy číhal na východě, proto Polsko později uzavřelo s Turky protiruské spojení. Po celé 19. století Poláci sázeli na to, že eventuální prohra carského Ruska s osmanskou říší umožní obnovit polskou nezávislost. Tyto naděje vzaly za své po krymské válce z let 1853-56, kdy se Turecko ukázalo být příliš slabé na to, aby mohlo Rusko ohrozit.

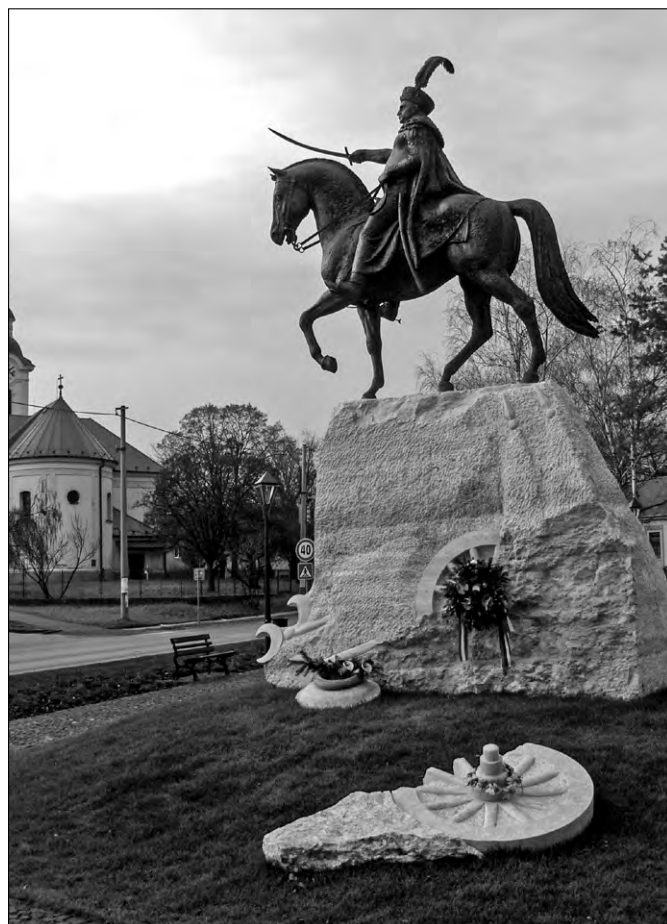
Polákům se každopádně dostávalo v Istanbulu náležité úcty. Vládci impéria neuznali zábory a sultán se vždy ptal, kde je vyslanec z Lechistanu (tak říkali Turci Polsku). V osmanské říši vznikaly různé polské legie, vyrostla tam i polská osada Adampol (turecky Polonezköy), která dnes patří mezi turistické atrakce. Je zajímavé, že polsko-turecké vztahy zůstávaly dobré ještě v době, kdy už se celá Evropa bála osmanských nájezdů. Přes celé 16. století kvetl mezi Polskem a Tureckem obchod. Polští kupci se vypravovali do Istanbulu a fascinovaně popisovali Orient.

Na orbitě Západu

Když byl v roce 1918 obnoven nezávislý polský stát, Turecko, jež se v roce 1923 stalo republikou, pomalu vcházelo do období intenzivních změn zahájených Kemalem Atatürkem. Vztahy mezi II. polskou republikou (II Rzeczpospolita) a Tureckem byly velice dobré. Polští vládcí, kteří zvažovali scénář zrychlené modernizace země, obdivovali Atatürkovy reformy a hledali v nich inspiraci. Po druhé světové válce se sice oba státy v rámci geopolitického soupeření mezi Západem a Východem ocitly na opačné straně barikády, ale vztahy nepřerušily. Za pozornost stojí fakt, že turecké stanovisko ke spojení s USA a členství v NATO nebylo zdaleka jednoznačné a ještě na začátku padesátých let se na toto téma vedla v tureckých médiích vášnivá diskuse.

Polsko se po roce 1989 geopoliticky obrátilo na Západ, a získalo tak mimo jiné šanci na oživení vztahů právě s Tureckem. Ankara významně podporovala přijetí Polska do NATO, naopak Varšava stále podporuje vstup Turecka do EU. V současnosti, kdy režim prezidenta Recepta

Tayyipa Erdoğana zpochybňuje prozápadní orientaci země, se Polsko snaží udržet Ankaru na oběžné dráze Západu. Potenciální obrát Turecka k Rusku by vztahy s Polskem bezpochyby poškodil, ale s ohledem na protichůdné zájmy Moskvy a Ankary je málo pravděpodobný. Turečtí vzdělanci vidí mnohé podobnosti mezi Tureckem a Polskem. Obě země jsou rozdělené mezi liberální, nebo dokonce libertinskou inteligenci a konzervativní provincii, jež se cítí být z dlouhodobého hlediska po-

Pomník Jana III. Sobieského v slovenském Štúrovu (maďarsky Parkány). Foto: Wikimedia Commons/Pas-6

škozována. V politice obou států neexistuje umírněnost, když se zde střetávají krajnosti. Zároveň pro mnoho Turků představuje Polsko jakési lepší Turecko, kde jsou lidé přátelštější a administrativa lépe funguje. Vnímají ho jako stát, který podobně jako jejich země prochází základní přeměnou, která vede do neznáma.

Opětovaná fascinace

Ale také Poláci mají slabost pro Turecko. Mnozí tam jezdí nejen za rekreací, ale aby zemi lépe poznali. Hodně studentů pobývalo v Turecku v rámci Erasmu. Existuje řada polsko-tureckých manželství. Navíc i Poláci vnímají

podobnost mezi oběma zeměmi, pokud jde o střet světové inteligence a konzervativního tábora. Turecká hudba, literatura i film se těší v Polsku velké popularitě. Často ho navštěvují turečtí spisovatelé včetně Orhana Pamuka, který má nad Vislou mnoho čtenářů. V Krakově nějaký čas pobývala spisovatelka a jmenovkyně prezidenta Asli Erdoğanová, která je ve své zemi z politických důvodů pronásledována. Ve Vratislavi se letos v červenci konal festival turecké kultury. Na poli mezilidských vztahů Poláci a Turci rychle nalézají společný jazyk.

Především však představuje Turecko jakýsi polský most do Orientu. Podléhající zlým emocím ohledně uprchlíků Poláci jako by zapomněli, jak mnoho je s touto zemí spojuje. Nejde jen o sympatie, ale i o historická pouta. Připomeňme, že polské legie mnohokrát bojovaly po boku Osmanů s Ruskem.

Četní Turci cítí jistě pouto k celé střední Evropě. Dokud se s ní blíže neseznámí, mají tendenci ji vnímat jako součást Západu, jenž jim evokuje radikální liberalismus

a sekularismus. Ti, co poznají střední Evropu lépe, ovšem vidí region, který se podobně jako Turecko po léta snaží modernizovat a „poevropštit“, ale zároveň jde svou vlastní cestou. A který při každém pokusu o modernizaci naráží na řadu vnitřních i vnějších překážek. Vzniká tak určité souznění mezi Turky a Středoevropany, které nenarušily ani emoce spojené s migrační krizí. Nezdá se totiž, že by ve střední Evropě přítomný strach z islámského radikalismu vztahy s Tureckem výrazněji ovlivňoval. Středoevropané si uvědomují, že turecký islám se liší od wahhábismu či šíitského fundamentalismu. Střední Evropa se samozřejmě nemůže srovnávat s Bosnou nebo Kosovem, k nimž má Turecko z historických i náboženských důvodů blíže. I kdyby však Erdoğanův režim opravdu uzavřel geopolitické spojení s Ruskem, instinktivní porozumění mezi střední Evropou a Tureckem určitě nezmizí.

Łukasz Kołtuniak

z polštiny přeložil Tomáš Fošum

Růže pro odvážnou redaktorku

Srpnová invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968 zmařila snahy o liberalizaci zdejších poměrů. Mezi dnes již pozapomenutými osobnostmi, které se postavily okupantům doslova tváří v tvář, byla i novinářka z Českého Těšína Łada Krumniklowa.

malou částí velkého polského národa, na jehož významné historické úspěchy jsme hrdí. Ale v žádném případě nemůžeme být hrdí na to, co se událo v těchto dnech... Žádáme vás, drazí vojáci Polské lidové armády..., ani v případě

O zděšení těšínských Poláků z okupace svědčí články, jež v té době vyšly v *Głosu Ludu* (česky *Hlas lidu*), který do dnes představuje nejvýznamnější noviny polské menšiny vycházející na našem území. Jakkoliv se postoje tohoto periodika během komunistické éry měnily (například podle toho, kdo zrovna stál v čele redakce), tání, jež přišlo s nástupem Alexandra Dubčeka do čela KSČ v lednu 1968, přivítal *Głos Ludu* s nadějí a očekáváním.

Mezi nejvýznamnější postavy tehdejší redakce patřila novinářka Łada Krumniklowa (roz. Władysława Rajska, 1929–2007). Touhu po lepších zítřcích, která čísla z jejích článků, narušil v noci z 20. na 21. srpna příjezd tanků. Její pocity zmaru pravděpodobně prohlubovalo vědomí, že se část okupantů hlásila ke stejné národnosti a mluvila stejným jazykem jako ona...

Reakcí na intervenci bylo vydání speciálního čísla *Głosu Ludu*, určeného přímo příslušníkům Polské lidové armády. „Okupace. Nyní tento akt nemůžeme nazývat jinak. Jedná se o nespravedlivou a ohavnou okupaci suverénního státu, který je také naším státem. Lidé mají pravdu, když vnímají polské vojáky jako okupanty, kteří jsou přítomní na území Československa v rámci Varšavské smlouvy. Pochopte nás, nás 70 tisíc Poláků. Pochopte nás, polští vojáci i důstojníci, pochopte nás – v Ústředním výboru Polské sjednocené dělnické strany, ve vládě Polské lidové republiky, na velvyslanectví i konzulátu. Ano, jsme

nějaké nešťastné souhry okolností nestřílejte do lidí! ... Nejedná se o kontrarevoluci.“ (překlad části článku *Je nám to tak líto...*, v originále *Tak bardzo nam przykro...*, ze speciálního vydání *Głosu Ludu* z 23. srpna 1968)

Noviny pro generála

Dne 24. srpna 1968 se Krumniklowa spolu s řidičem vydává hledat polské vojsko, aby jeho příslušníkům osobně předala exempláře tohoto speciálního vydání. Hledání není snadné. Poté, co natrefí na značně zkroušené

Na české straně.

Foto: Tomáš Fošum

československé vojáky, potkávají ty sovětské, před kterými se dávají na útěk. Konečně na Olomoucku nalézají různě roztroušené polské jednotky. Většina vojáků se domnívá, že jsou zde pouze na cvičení, a příliš nechápou, proč po nich lidé házejí kameny. Vyhladovělí přijímají od Krumniklowé jídlo i noviny.

Najednou se odehraje nečekaná událost – na místo přilétá armádní speciál, který přepravuje generála Floriana Siwického, velitele Slezského vojenského okrsku. Jakmile vrtulník usedne na zem, Krumniklowa se k němu odhodlaně vydá. Scéna, kdy elegantně oděná dáma stojí v lodičkách po kotníky v blátě a ihned po tom, co se představí, důrazně prohlásí: „Tady v Československu žije několik desítek tisíc Poláků. Polská armáda zde není potřebná. Tady se nic špatného neděje. Prosím přečtěte si to!“, jistě vzbudila u přítomných zděšení i respekt zároveň. Ještě větší překvapení přichází ve chvíli, kdy Siwicki noviny přijme a na rozloučenou políbí Krumniklowé ruku... Její reportáž o tomto setkání se objeví i v prestižním polském exilovém měsíčníku *Kultura*, vydávaném v Paříži.

„Být to na mně, tak vás teď klidně zastřelím!“

Přestože poslední polská jednotka opustila Československo již v listopadu 1968, sovětské oddíly u nás přebývaly až do začátku devadesátých let a poskytovaly oporu normalizačnímu režimu, který zanedlouho po srpnu začal s perzekucemi tisíců osob. Přirozeně ani hrdinský čin Krumniklowé nemohl zůstat bez povšimnutí, tudíž ani bez následků. Prakticky okamžitě ji vyhodili z práce a sebrali propustku do Polska. Nechtěli ji přijmout do žádného zaměstnání, a někdejší významná regionální publicistka tak zůstala odkázána na pomoc svých nejbližších.

Když už se jí podařilo získat práci v prodejně zeleniny, přišla další rána. V roce 1970 byla vzata do vazby, kde se po dlouhých týdnech dozvěděla, že je zde kvůli onomu článku z pařížské *Kultury*, jenž obsahoval kritiku vlády. Vyslýčali ji v souvislosti s tzv. taterniky, mladými přispěvateli,

spolupracovníky, sympatizanty a především pašeráky *Kultury* do Polska (označení vzniklo podle Tater, kudy vedly pašerácké stezky). Celu Krumniklowa sdílela se třemi prostitutkami. Když prosila, aby ji přemístili, ředitel věznice odvětil: „Být to na mně, tak vás teď klidně zastřelím!“

Z vězení vyšla se značně podlomeným zdravím až po několika měsících. Musela však podepsat žádost o milost adresovanou prezidentovi. Učinila tak s velkým sebezapřením, na základě prosby svého advokáta a rodiny. Do roku 1989 pak přežívala, jak se dalo. Opět získala zaměstnání v prodejně ovoce a zeleniny. Když jí nabídli místo vedoucí pobočky v Karvině, přišlo zdejší stranické buňce udání, že v obchodě pracuje osoba, která „nesnáší komunisty“. A tak se řada musela poroučet zase o prodejnu dále.

Chartu 77 nepodepsala. Bála se, že přijde o práci (živila svou matku i syna), a ztratila také veškeré iluze o možnosti demokratizace v ČSSR. K psaní článků se Krumniklowa mohla vrátit až po sametové revoluci. Tehdy také sama zavolala na polský konzulát, zdali je v Polsku stále persona non grata. Ozvali se druhého dne, že ji ze seznamu vyškrtli. Do konce života se nesmířila s lhostejností, jaké se jí dostalo z polské strany. Kvitovala sice s potěšením, že se Poláci po roce 1989 Čechům za srpnovou invazi omluvili. Nicméně ji mrzelo, že se na hrdinské postoje několika málo těšínských Poláků, kteří se stavěli proti okupaci, poněkud zapomnělo. „Kdybych alespoň jednu růži dostala...“, řekla v rozhovoru s polským historikem Grzegorzem Gąsiorem. Onu růži dnes můžeme alespoň symbolicky položit k jejímu hrobu v Českém Těšíně coby poděkování za odvahu a zároveň jako omluvu za potupu, jakou minulý režim přinesl nejen jí, ale mnoha dalším, kteří se nebáli promluvit.

Táňa Matelová

Čerpáno z materiálů Karty (polské historické organizace), ze zpracovaných nahrávek polského historika Grzegorza Gąsiora a z textů *Głosu Ludu* ze srpna 1968.

Zhořelec: vzpomínka na jedno město

Ve střední Evropě existuje hned několik měst, která po zlomových událostech 20. století zůstala rozdělena státní hranicí. Jedno z nich se nachází na polsko-německém pomezí a ve svém znaku má českého lva.

Vratme se zhruba o deset let nazpět. Opakovaně jezdím přes Zhořelec, přes ten německý, *Görlitz*, na západním břehu Nisy, i ten polský, *Zgorzelec*, na břehu východním. Vystoupím-li na německém nádraží, kdysi význačném železničním uzlu otevřeném již roku 1847, odkud se cestovalo do Berlína, Drážďan, Vratislavi i Chotěbuzi či Žitavy a dále do Čech, projdu ztemnělým podchodem a halou. Vše je udržované, ale trýznivě liduprázdňé. Na křídle automatických dveří visí cedulka, že kvůli vandalismu zčásti nefungují. Na stěně mezi vitrínkami různých místních spolků a organizací čtu plakát slibující řešení drogové závislosti mládeže. Na lavičce sedí několik místních sígrů, na druhé straně pár důchodců.

Bývá to o víkendu a skoro vždy mám hodinu času. Vydávám se tedy do historického jádra po Berliner StraÙe, kudy se prohání jen podzimní vítr a čas od času tramvaje. Některé domy a obchody někdejší rušné nádražní třídy jsou zchátralé a zabedněné, jinde funguje alespoň rychlé občerstvení s kebabem nebo pizzou. Blíže centru města sice budovy ožívají, avšak ani tady moc lidí nepotkávám. Začíná zde uchvacující a pestrý urbanistický soubor se čtyřmi tisícovkami památkově hodnotných objektů, filmaři oblíbený Görliwood, válkou ani komunistickým barbarstvím nijak zvlášť nepoškozený. Jde o unikát mezi srovnatelně velkými a významnými německými městy. Precizně opravený, ale svým způsobem bezútěšný.

Ježdívám i přes polská nádraží. Stanice Zgorzelec stojí odlehlá a nefunkční, byť obydlená, na jižním okraji města. Cestujícím slouží přístřešek a megalomansky

Zákoutí v historickém centru Görlitz s Mikulášskou věží (Nicolaiturm) a Café Oriental.
Foto: Martin Veselka

zrekonstruovaná nástupiště oplývající klikacími se přechody, zábradlíčky a betonem. Pěšky sem téměř nikdo nezavítá, blíží se spoj ohlašující parkovací manévry na nevelkém plácku před budovou a zvýšený automobilový provoz na úzké hrbolaté silnici v aleji, jediné spojnici města a světa, odkud sem svázejí nečetné pasažéry.

Většina cestujících z polského Zhořelce totiž nastupuje na stanici Zgorzelec Miasto, kterou tvoří dva perony v hlubokém zářezu, do něhož se sestupuje po schodišti a nad nímž trní ohybný, dlouhá léta zpustlý brutalistní objekt někdejšího nádraží z roku 1975. Polské státní dráhy jej před lety prodaly, avšak plánovaná nákupní galerie a stanice v jednom dodnes nevznikly, a tak si cestující i nadále kupují jízdenky v provizorních buňkách či u průvodčího a čekají v posprejovaném přístřešku nebo pod oním betonovým kolosem s vytloučenými okny. Už poměrně dlouho se však odsud lze dostat pěknými, moderními vlaky nejen do polského Węglińce a dále do Vratislavi či Zelené Hory, ale i na druhý břeh Nisy, do Drážďan a Lužice. A právě od Lužice se odvíjejí počátky i éra největší slávy města.

Běžunčané

Osídlení nížinných území Lužice, na jejichž prahu Zhořelec leží, sahá hluboko do pravěku. Nejlépe lze okolní kraj přehlédnout z vulkanického vrchu Landeskrona (Zemská koruna, hornolužický Sedlo), který byl podle části historiků coby výrazná dominant s hradištěm opevněným mocnými valy hlavním střediskem poněkud tajemného kmene Běžunčanů. Ten je v podobě Besunzane zmiňován v soupisu měst a míst na severní straně Dunaje, vyhotoveném takzvaným Bavorským geografem patrně v devátém století. Někteří autoři však jméno čtou jako Bzenčane, přičemž jej spojují s moravským Bzencem, nebo jako Bozenščané, což se zase váže k pozapomenutému hradišti Bozeň na Příbramsku. Jak ovšem napsal jazykovědec Kvido Hodura, „ve všech těchto výkladech je jistá jen nejistota“.

Pro umístění Běžunčanů právě na území Zhořelce však vypovídají jak archeologické nálezy z Landeskrona, kde kopal již v roce 1870 proslulý německý lékař a politik Rudolf Virchow, tak zmínka o tažení českého knížete Oldřicha. Ten se podle kronikáře Dětmara z Merseburku připojil k výpravě Jindřicha II. proti Boleslavu Chrabrému a cestou „dobył veliký hrad Businc a zotročil tam přes tisíc zajatců, ženy a děti nepočítaje, načez hrad spálil a vrátil se coby vítěz“. A právě onen Businc většina historiků spojuje s kmenem Běžunčanů a především s dnešním jižním předměstím německého Zhořelce Biesnitz, které leží na úpatí Landeskrona. Jiný výklad konce tohoto záhadného kmene, o němž už žádné pozdější prameny nehovoří, předkládá Jasper von Richthofen ze zhořeleckého muzea. Běžunčané byli podle něj asimilováni větším lužickým kmenem Milčanů, jejichž osídlení sahlo i na české Frýdlantsko či Chrastavsko.

Rozkvět

Pokračování dějin Zhořelce i okolního kraje již známe díky řadě dochovaných dokumentů a úsilí badatelů mnohem lépe a jistěji. První zmínka je velice časná, villa Goralis se uvádí již v roce 1071 v dokumentu císaře Jindřicha IV. Pro srovnání: nejbližší česká velká města Liberec a Ústí jsou prvně zmiňována teprve v letech 1352, respektive 1368. V roce 1131 nechává český kníže Soběslav I. na ostrožně nad Nisou, nejspíš v místech dnešního kostela sv. Petra a Pavla, založit hrad uváděný Kosmou jako Yzcoriel. Roku 1303 získává město do své kompetence trestní právo a tím i faktickou nezávislost. Na samém počátku vlády Karla IV. se stává členem obranného spolu zvaného Lužické šestiměstí, přičemž tato unie existuje – alespoň formálně – až do roku 1815. Týž panovník ustavuje v roce 1377 i Zhořelecké vévodství, které svěruje svému v té době sedmiletému synovi Janu Zhořeleckému, po jehož smrti v březnu 1396 tento poněkud účelový útvar zaniká.

Během středověku díky své poloze na stezce Via regia, spojující západ a východ Evropy, Zhořelec nebývale vzrůstá. Stává se nejvýznamnějším obchodním střediskem mezi Erfurtem a Vratislaví, požívá řady výsad (mimo jiné právo nuceného skladu na rostlinu boryt barvířský, tehdy základní zdroj modré barvy v textilnictví) a v roce 1500 čítá mimořádných deset tisíc duší. Mezi nimi bychom našli řadu vynikajících osobností, jako byl kupříkladu Bartholomaeus Scultetus, zdejší rodák a radní, pozdní humanista, jenž byl zároveň uznávaným matematikem, astronomem a kartografem a v neposlední řadě zásadně přispěl k prosazení reformy gregoriánského kalendáře v českých zemích. Nebo Wendel Roskopf, významný stavitel a kameník, jenž za sebou zanechal kvalitní díla mimo jiné v Kutné Hoře, Táboře či slezské Vratislavi. Zdaleka nejproslulejší z nich byl ovšem švec, myslitel a mystik Jakob Böhme, světoznámá a stále inspirativní postava středověké filozofie.

V roce 1635 končí české období Zhořelce (českého lva má ovšem dodnes ve svém znaku) a ten přechází společně s celou Horní Lužicí pod vládu Saského kurfiřtství a roku 1815 po Vídeňském kongresu pro změnu pruského Slezska. Velmi brzy, už před polovinou 19. století, získává Zhořelec železniční spojení a prodělává výrazný rozmach, když se v průběhu pouhých osmdesáti let – do roku 1905 – zvyšuje počet jeho obyvatel osminásobně na bezmála 84 tisíc.

Rozdělení

Do dvacátého století tedy Zhořelec vstupuje šťastně. Fungují zde četné průmyslové podniky, z nichž zejména ty strojírenské, konkrétně výroba vagonů a turbín, existují dodnes. Rozvíjí se obchod a vzdělanost. Město je železničním uzlem a populárním výletním cílem, disponuje sítí zprvu koňských, později elektrických tramvají, ale i řadou prestižních a dodnes činných kulturních institucí. Počet obyvatel roste na 94 tisíc v roce 1939. O rok dříve místní hasičský sbor zachraňuje planoucí synagogu, jež se díky tomu stává jedinou dochovanou stavbou tohoto typu v Sasku.

To už ale pro Zhořelec nastávají zlé časy. Na pravém břehu Nisy jižně od města působí po celou dobu druhé světové války rozsáhlý zajatecký tábor Stalag VIII A, jímž prošlo přes sto tisíc vězněných vojáků především ze Sovětského svazu a Itálie. Na druhém konci města funguje v posledních dvou letech války KZ-Außenlager Görlitz, pobočný tábor koncentráku Gross-Rosen, v němž zahynulo na čtyři sta Židů ze střední a východní Evropy. Závěr války se

na sto tisíc, nepočítaje v to východní břeh Nisy, jenž v roce 1945 připadl Polsku a čítal tehdy jen necelých devět tisíc lidí. Nová hranice mezi Polskem a Německem, vytyčená na řekách Nise a Odře, byla stvrzena až pět let po válce příznačně takzvanou Zhořeleckou smlouvou. Komunističtí premiéři Józef Cyrankiewicz a Otto Grotewohl ji podepsali v místním kulturním domě, někdejší monumentální klasicizující Oberlausitzer Ruhmeshalle, Hornolužické hale slávy. V ní se ještě nedlouho předtím skvěly hodnotné sbírky Kaiser-Friedrich-Museum, po válce dílem rozchvácené, dílem rozvezené.

Poměrně pozdní stvrzení hranice a její ještě mnohem pozdější uznání i ze strany zbytku Německa v roce 1990 budilo u obyvatel obou stran nejistotu, falešné obavy i naděje. Snad proto polské obyvatelstvo nejen *Zgorzelce*, ale celých takzvaných znovunabytých území (*Ziemie Odzyskane*) dlouho hledalo a mnohdy zjevně stále ještě hledá vztah ke svým novým domovům, městům a krajinám.

Navzdory proklamovanému socialistickému bratrství obou států se dosavadní jedno město od té chvíle rozvíjelo zcela odděleně. Ve *Zgorzelci* se kromě usedlíků z celého Polska včetně někdejších východních oblastí, nově zabraných Sovětským svazem, usadila po skončení řecké občanské války v roce 1948 velká skupina Řeků a Make-donců, především komunistických partyzánů a jejich rodin. Přestože se po pádu vojenské diktatury část z těchto původně čtrnácti tisíc uprchlíků vrátila do vlasti, zůstal *Zgorzelec* hlavním střediskem této komunity v Polsku a dodnes se zde koná festival řeckých písní. V *Görlitz* přibližně ve stejné době nejprve řadí NKVD, která odveče

několik stovek místních do sovětských lágrů na území NDR. Později přerůstá neutešená hospodářská a politická situace v protest, jehož se v červnu 1953 údajně zúčastnilo neuvěřitelných třicet tisíc občanů města. Navzdory slibnému počátku byl sovětskými a německými bezpečnostními složkami utlumen.

V obou městech se po válce buduje a v obou zároveň chátrá historická zástavba v centru, ověnceném zejména ve *Zgorzelci* mohutnými a bizarně vyhlížejícími panelovými sídlišti. I díky tomu se od roku 1946, kdy polské město čítalo jen pět tisíc lidí, počet obyvatel zvýšil na bezmála třicet šest tisíc na sklonku komunistické totality. V *Görlitz* je stav historické zástavby dokonce natolik tristní, že se v osmdesátých letech začíná uvažovat o plošných demolicích, jimž nakonec zabránil až převrat v roce 1989. Rypadla hnědouhelných povrchových dolů navíc

pohlcují krajinu v těsném sousedství města včetně jeho části zvané Deutsch-Ossig.

Dialog?

Po změně politického režimu v roce 1989 se obě města musela vyrovnat s řadou problémů. Jen část z nich sice byla společná či provázaná, přesto poměrně brzy navázala dialog a v roce 1998 vyhlásila vznik *Evropského města*

Náměstí Horní trh (Obermarkt) v Görlitz, vpravo štíhlá věž kostela svaté Trojice, v pozadí radniční věž. Foto: Martin Veselka

nese ve znamení tuhých bojů na Lužické Nise, nicméně Zhořelce samotného se nijak dramaticky nedotkne. Jednotky SS sice likvidují všechny zdejší mosty přes řeku, škody na zástavbě se však dotknou asi jen osmdesáti domů.

Tíživější a spletitější situace nastává záhy po jejím skončení: Příliv uprchlíků a vystěhovalců především z území dnešního Polska způsobí, že i přes notný válečný úbytek během několika poválečných let vystoupá počet obyvatel

Görlitz/Zgorzelec. V německé části mezitím proběhlo několik správních reforem, zkrachovalo několik podniků, uzavřela se nedařící elektrárna a uhelné doly, což mělo za následek šest tisíc propuštěných. Mimo to se město vlastně již od padesátých let postupně vylidňuje, což po roce 1989 nabralo prudký spád, když počet obyvatel klesl přibližně o dvacet tisíc. Zároveň se ovšem díky notné státní i evropské podpoře příkladně obnovila většina historicky cenné zástavby, otevřela se zde vysoká škola a z někdejších dolů vzniklo obrovské rekreační jezero. Navíc *Görlitz* postupně krom turistů a filmařů začíná lákat nové obyvatele, zejména seniory (ostatně již v 19. století proslulo jako příjemné bydliště na stáří), ale i cizince a mladé rodiny.

O nejnovějších dějinách a současné situaci polské části Zhořelce mi vyprávěl Łukasz Chwałko, zdejší rodák a intelektuál, který z vlastní iniciativy natočil dosud jediný polský dokumentární film o Jakobu Böhmém a následně vytvořil i jeho německou a českou verzi. *Zgorzelec* sice nepostihl tak silný demografický propad jako *Görlitz*, přesto zde od roku 1989 ubylo přibližně pět tisíc obyvatel a zejména ti mladší a perspektivnější se hromadně stěhují za prací do zahraničí nebo větších polských měst, hlavně Vratislavi. Po prvotním boomu se v posledních letech zhoršuje i dostupnost obchodů a služeb – obchodní zóna na východním okraji města přetáhla z centra ty nejlukrativnější. Zázemí pro veřejnou dopravu je také tristní, neboť se zlikvidovalo autobusové a de facto i obě vlaková nádraží.

Kromě toho uzavřeli několik škol a nabídka zdejších kulturních institucí, omezených vlastně jen na kulturní dům, knihovnu a muzeum, kolísá mezi jarmareční laciností a hrstkou kvalitnějších a zajímavějších akcí, kam ovšem dochází stále tatáž hrstka místních obyvatel. Pojí se to nepochybně s chladným vztahem většiny místních k dějinám města, až do roku 1945 německým. V poslední době sice přibývá nadšenců, kteří se jejich zkoumáním a popularizací věnují, nejde však o výsledek institucionálního působení, natož nějaké širší strategie, nýbrž o individuální zájem jednotlivců. Není tedy divu, že se ve zgorzeleckých školách o historii regionu a místních osobnostech žáci nedozvědí prakticky nic.

Łukasz Chwałko vzpomíná, že jméno Jakob Böhm zaslechl jen na jakémsi poznávacím výletě. Během práce na filmu se potýkal se zoufalým nedostatkem relevantních pramenů. I proto jej překvapilo, že na zgorzeleckou premiéru jeho filmu přišlo téměř dvě stě lidí, tedy více než dvojnásobek toho, co bylo zdejší kino schopno pojmout. Domnívá se, že značná část místních na tom byla podobně jako on. Věděli tedy, že Böhm existoval, avšak jejich eventuální zájem nebylo zgorzelecké prostředí s to uspokojit. Rozpačité jsou stále i vztahy k sesterskému městu *Görlitz* – mezi oběma částmi sice probíhá čilá nákupní a pracovní turistika, avšak k reálné, dobrovolné, neformální a upřímné družbě prakticky nedochází. Řada Poláků,

Zdevastovaný objekt nádraží Zgorzelec Miasto. Dočká se po volbách obnovy?
Foto: Tomáš Fošum

kteří v *Görlitz* pracují, tam vzhledem k nabídce cenově dostupných atraktivních bytů nakonec i přesídlila, přesto žijí spíše vedle Němců než s nimi. Navíc si často ani neuvědomují, že by to mohlo být jinak. I sám Łukasz přiznává, že různorodost společnosti a kontaktů v jejím rámci docenil až díky studiu v zahraničí a že sousedy z *Görlitz*, s nimiž se posléze mnohdy spřátelil, zprvu vyhledával pouze kvůli svému filmu o Böhmém.

Úroveň života v obou městech nepochybně vzrostla co do formy (tím se ovšem Zhořelec nijak neliší od jiných srovnatelně situovaných míst střední Evropy), pokud však jde o jeho obsah, bude hodně záležet, zda se polskému *Zgorzelci* podaří včas zastavit sestup na periferii a zvrátit jej podobně, jako se to během posledních let snad daří německému *Görlitz*.

Na to myslím, když se po Berliner StraÙe vydávám v pěkném prázdninovém dni k nádraží. Na ulici je rušno, lidé jdou z práce, někteří již na procházku, jiní na tramvaj, další sedí na zahrádce kavárny. Jsou mezi nimi Němci i Poláci, kterých v *Görlitz* pracuje i žije čím dál víc, ale také cizinci, patrně částečně imigranti, teprve nedávno přibývají do Německa, a zčásti domácí i zahraniční turisté. Zkrátka letní idyla, která nikterak nepotvrzuje výše popsané problémy. Nebo na ně dává jen zapomenout? Přejme Zhořelci, aby bylo pravdou to první a aby se postupně vrátil k éře prosperity. K éře, kdy byl jedním městem. A mimochodem: babí léto 2018 se nese ve znamení nákladné rekonstrukce stanice Zgorzelec včetně příjezdové cesty a po městě se vyrojily předvolební billboardy, které coby hlavní slib hlásají, že s nádražím Zgorzelec Miasto už se konečně začne také něco dít.

P. S. Tento text připisují památce M. B. († 13. 9. 2018), bez níž bych Zhořelec nikdy nepoznal a tolikrát nenavštívil.

Martin Veselka

Demokratický střed

Nezávislý čtvrtletník o střední Evropě

Vycházíme již od roku 2012

